— محەمەدی صەمەدی بە فارسی.

چریکەی فەقێ ئەحمەد

ئەم چریکە پڕ و تەژییە لە ئازایی و نەبەزی موسوڵمانێك کە لە ڕێگای دین و ئیسلامدۆسی ئاوارە بوو توشی کەند و کۆسپ ئەبێ، ئەم ڕوداوە لە ئاوایی (داریشیمانە) قەوماوە و چریکەی دو برایە بە ناوی (فەقێ‌ئەحمەد و خدر) کە لە ڕۆژگاری تورکانی وەسمانی لێیان قەوماوە و لە لایەن هۆزی بڵباسەوە توشی دەربەدەری و غەریبی دێن و لە ماڵ و نیشتمانی خۆیان ئاوارە ئەکرێن. ئەو بڵباسانە لە مەڵبەندی پژدەر زۆر بەهێز و خاوەن دەسەڵات بوون. فەقێ‌ئەحمەد کە پیاوێکی لێهاتوو و ژیر و ئازا و کۆڵنەدەر بووە، لە ڕقا گوندی داریشیمانەی خۆی بەجێ‌دێڵێ و سوێند ئەخوا هەتا وزەیەکی وا پەیا نەکا کە بتوانێ تۆڵەی خۆی لە زۆرداران بسێنێتەوە، نەگەڕێتەوە زێدی خۆی، ناچار ئەچێتە ئەستەمبوڵ و پاڵ ئەدا بە تورکانی وەسمانی‌یەوە و لەو سەردەمەدا سوڵتانی وەسمانی لەگەڵ حوکومەتی ئینگلیس و وڵاتە ئوروپایەکاندا لە جەنگدا بووە. لەو ڕۆژگارەدا وا باو بووە، لە شەڕا دوو کەس بە گژ یەکتریندا ئەچوون، بەم واتایە: یەك نەفەر لەلایەن تورکانی وەسمانی و یەکێکیش لە لایەن فەرەنگەوە ئەهاتە مەیدان. وەك ئەگێڕنەوە یەکێك لە پاڵەوانەکانی فەرەنگ لەو دەم و ڕۆژگارەدا دێتە مەیدانی جەنگ و بۆ ماوەی پێنج ڕۆژی ڕەبەق بەرانبەر بە سوارەکان و پیاوە جەنگیەکانی تورك ڕائەوەستێ و هەرکەسێك لە پیاوە جەنگی‌یەکانی وەسمانی کە ئەچێتە پێشەوە لە ئەسب ئەیخاتە خوارێ و جێ‌بەجێ ئەیکوژێ!

فەقێ ئەحمەد بە سوڵتانی وەسمانی ئەڵێ: ئەگەر بفەرموی: من ئەچمە مەیدانی و بە دیلی بۆت کەلەپچە ئەکەم. سوڵتانیش: ئەڵێ برۆ، لام وایە ئەو دوژمنە تۆقێنەرە، بە کوردێ وەك تۆ ئازا و لێهاتوو نەبێ ناگیردرێ و بەندی بە ئاوا نادرێ.

فەقێ ئەحمەدیش سوار بوە و چەکی هەڵگرتووە و رکێفی لە ئەسب داوە و بە پرتاو رووی کردۆتە سوارەی فەرەنگ و دەرفەت و دەرەتانی لێ بڕیوە و لەسەر کۆی زین هێناویەتە خوارێ و سواری سەرسینگی بووە، یەخەی دائەدڕێ تا بیکوژێ تەماشا ئەکا و ورد ئەبێتەوە بۆی دەرئەکەوێ کە ئەم قارەمانە نەبەزە ئافرەتە. هەستاوە، چونکا کورد لە هیچ دەور و زەمانێکدا حازر نەبووە، دژ و نەیاری خۆی بە زەعیفی بکووژێ هەرچەن دوژمنانی ئیسلام زۆر بێ ڕوحم و بێ بەزەیین و کوردیان بە فڕ و فێڵ گرتووە و لە کاتی کزی و لێقەوماناَ کوشتوە و قات و قڕیان خستۆتە ناو موسوڵمانانەوە، کاتێ فەقێ ئەحمەد دەسی لە کوشتنی ئەو کچە فەرەنگە هەڵگرتووە ئافرەتەکە ئەڵێ: چون تۆ ئەوەندە پیاوی، دەسم بگرە ئەبمە مارەبڕ و حەڵاڵ و خێزانت، فەقێ ئەحمەدیش دەسی ئەگرێ و بە خۆشییەوە ئەو نەچیرە شێرکوژە ئەباتە لای سوڵتانی تورکی وەسمانی، سوڵتان بەرەوپیری فەقێ ئەحمەد ئەچێ و ماچی ئەکا پێی ئەڵێ: هەرچیت لە من بوێ ئەددەمێ، فەقێ ئەحمەد ئەڵێ:

تەنیا حوکمی فەرمانڕەوایی (داریشیمانە) و ئەو ناوە ناوەم بدەرێ، ئەویش میری (داریشیمانە) و ئەو ناوەی بۆ مۆر کردوە، فەقێ ئەحمەد پیاوێکی بێ فیز و خۆ بەکەم زان بووە، ئەنا ئەگەر داوای میرمیرانی کوردستانی بکردبایێ، بۆی مۆر ئەکرا. بەڵێ فەقێ ئەحمەد لە لایەن سوڵتانی وەسمانییەوە، حوکمی وەرگرت و زۆر بە خۆشییەوە لەگەڵ ئەو ژنە ئینگلیسییە کە ناوی (کیغان) بووە گەڕاوەتەوە داریشیمانە، سەر موڵك و ماڵی خۆی. چەن جار فەقێ ئەحمەد لەگەڵ بلباسەکانا بۆتە شەڕی، جارێکیان چارسەت پێنسەت سواری بلباس دێنە سەر گوندی داریشیمانە تا ماڵ و سامانی فەقێ ئەحمەد بە تاڵان بەرن، لەو سەردەمەدا فەقێ ئەحمەد خۆی لە ماڵ نابێ و (کیغان) بە تەنیا دەسی داوەتە چەك و بەرەنگاری بلباسەکان بووە و ئەیانشکێنێ، لە دواییدا خەڵکی (داریشیمانە) کۆ ئەکاتەوە و پێیان ئەڵێ: خەڵکینە فەقێ ئەحمەد لە کاتی شەڕی

ئیسلام و فەرەنگدا گیانی منی کڕیوەتەوە و ئێستا کە من توانیم ئەم بلّباسانە بشکێنم و بیانتارێنم و نەمهێشت (داریشیمانە) تالآن بکەن بەم کارە قەرەبوی چاکەی فەقێ‌ئەحمەدی مێردم کردۆتەوە و چاکەی ئەوم داوەتەوە، هەرچەن دو کوڕم بە ناوی (باباسلێمان) و (بوداخ‌کیغان) لە فەقێ‌ئەحمەد هەیە، بەلآم چون ئەو موسولّمانە و منیش فەلەم ناتوانین تا سەر بۆ یەك بین، وا من سەری خۆم بەرەو مالّە باوانم هەلّدەگرم، لە زمانی منەوە بە فەقێ‌ئەحمەد بلّێن: بە دوم نەکەوێ، ناگەڕێمەوە. ئەمەی وت و مالّئاوایی لە خەلّکەکە کرد و ڕکێفی لە ئەسپ دا و هەر وەك با و بۆران ڕۆیی و بە چاوتروکاندنێك بزر بو، جا کاتێ فەقێ‌ئەحمەد هاتەوە مالّێ و ئەم قسانەی بیست پەژارە و غەمی زۆر دای‌گرت. ناچار زۆر بەلەز سوار بوو کەوتە شوێن (کیغانی خێزانی) لە دۆلّ و شیوی (خدران) لە ناو پژدەریانا کیغانی گرتەوە و هاواری لێکرد کچێ نەی‌کەی، ئەوە کاری کردوان نییە! کیغان خانمیش وەلآمی دایەوە و وتی: لێبڕاوم بڕۆمەوە مالّە باوانم، تکایە لەوە زیاتر خۆت ماندوو مەکە و مەیێ پێشەوە ئەنا ئەتکووژم. تیرێکی لە فەقێ‌ئەحمەد هەلّکرد و ئەیدا لە شەپکەی شانی فەقێ ئەحمەد و ئەیخا، کیغان ئەڕوا بەلآم چاکەی فەقێ ئەحمەد ئەکەوێتە بیری، بەتایبەت کە دو کوڕیان لێك هەبووە، (کیغان) دلّی نەرم ئەبێ و ئەگەڕێتەوە سەر لاشەی فەقێ‌ئەحمەدی مێردی و برینەکەی تیمار ئەکا و دەسی ئەگرێ و لە دۆلّ و نشێوەکە ئەیهێنێتە سەر چەقی ڕێگایەك دایئەنێ، بەلّکوو ڕێبوارێك تووشی بێ و بیباتە ناو گوندێك و خۆشی کەنەوە، لە پاشان کیغان بەرەو ئینگلیستان بۆ لای مالّە باوانی ئەڕوا، کاتێ فەقێ‌ئەحمەد برینەکەی ساڕێژ ئەبێ و چاك ئەبێتەوە، بە دوی کیغانی خێزانیدا ئەڕوا تا ئەگاتە شاری مالّە باوانی‌کیغان، لە نێزیك شار دەنگی شایی و هەلّپەڕکێ و گۆوەند و زەماوەند دێتە گوێ، جلّەوی ئەسپەکەی شل ئەکا و ئەسپەکەی ڕوو ئەکاتە درگای مالّەپیرێژنێك و ڕەق ڕائەوەستێ، فەقێ ئەحمەدیش دائەبەزێ و ئەچێتە ژووری و دوای حەسانەوە لە خانە

خۆی‌کەی داوا ئەکا و ئەپرسێ ئەرێ! ئەم شایی و بەزمە چییە؟

پیریژنیش پێی وتووە: کچی میر چبوە شەڕی موسوڵمانان و تازە گەڕاوەتەوە و شووی بە ئامۆزای خۆی کردووە، شایی و زەماوەندیانە.

فەقێ ئەحمەد تکای لە پیرێژن کرد تا بیباتە ناو ئەو شایی و زەماوەندە، ئەویش بۆ ئەوەی نەیناسن جل و بەرگی ژنانە لەبەر فەقێ ئەحمەد ئەکا و ئەیباتە هۆدەی بووك و زاوا. لەو کاتەدا زاوا لە کیغان نیزیك ئەبێتەوە، یەك زللەی لێ ئەدا و ئەڵێ: تۆ بۆخۆت بە موسوڵمانان دۆڕاند، تۆ خوێڕیت و شیاوی من نیت. کیغان بەو شەپلاغە و بەو قسە ناخۆشانە، دڵی پڕ ئەبێ و کوڵی گریان دایئەگرێ و ئەونە پیش ئەخواتەوە زمانی زگماکی خۆی لە بیر ئەچێتەوە و بە زمانی کوردی هاوار ئەکات و ئەڵێ: «ئاخ فەقێ ئەحمەدا لە کوێی؟!» کاتێ فەقێ ئەحمەد ئەم هاوار و ئاخ و ئۆخە ئەبیسێ وەك هەورەبریسکە باوەش ئەکا بە کیغانەی خێزانیدا و ئەیفرێنێ و سواری ئەسپە بۆرەی ئەکا بۆ کو ردەواری ئەگەڕێنەوە و دێنەوە داریشیمانە و بەخێر و خۆشی ژین ئەبەنە سەر و پژدەر و ناوچەی (مەرگە و ماوەت)یش ئەخاتە ژێر دەسەڵاتی خۆی.

ئەڵێن: لە دوای مردنی فەقێ‌ئەحمەد باباسلێمان کوڕە گەورەکەی لە جێگای باوکی دائەنیشێ و ئەبێتە میر و مەزنی ئەو ناوە و چەن ناوچەی دیکەیش لە کوردوستانا ئەخاتە بن فەرمانی خۆی، بە پێی مێژو مێژینەی میرەکانی وڵاتی سلێمانی ئەچنەوە سەر ئەم باباسلێمانەی کوڕی ئەم فەقێ ئەحمەدەی وا باسمان کرد.

نووسەری ناودار . د . ناجی عەبباس لە سیپارەی زنجیرەی هۆزی فەیزوڵڵابەگ لای بۆکان[1] فەقێ ئەحمەد بە باپیرەگەورەی ئەو هۆزە ئەزانێ و

---

١ - لە ئەسڵدا ئەم باسە لە لایەن زانا و شاعیری ناودار جەنابی کاك حەسەن صەلاح (سۆران)ەوە لەگەڵ زانایەکی ئەڵمانی بە ئەڵمانی نووسراوە و د . ناجی عەبباس هێناویەتە سەر زمانی کوردی.

دەڵێ:

زنجیرەی باوانی هۆزی فەیزوڵابەگی تا ئەو رادەی وا دیارە بەم جۆرەیە: فەیزوڵابەگ کوڕی ئەورەحمانبەگ کە بە ئەورەحمان بەگی موکری ناودارە کوڕی مستەفابەگی دوەم، کوڕی مستەفا بەگی یەکەم واتا: مستەفابەگی پێبازی کوڕی ئەحمەدخان بەگ، کوڕی محەمەدخان بەگ، کوڕی میرسەیفەدین، کوڕی میرەباتشای کوڕی، باباعومەری ناودار بە بابامیری کوڕی فەقێ ئەحمەدی داریشیمانەی ناودارە و ئەمیش کوڕی میرئەبداڵە.

بەڵام خاوەنی شەرەفنامە ئەڵێ: بوداقبەگ میر و مەزنی مەرگەی (پژدەر) بووە و لە پاش مردنی بوداقبەگ یەکێك لە ئەولادانی بە ناوی میرەبەگ ئەبێتە مەزنی (پژدەر) و کاکەشێخ - کوڕی میربوداق ئەبێتە میری (مەرگە). لە پاشان لە نێوان کاکەشێخ و میرە بەگدا ئەبێتە جەنگ و کاکە شێخ بە دەسی میرەبەگ ئەکوژرێ و لە کاکە شێخ کوڕێك بە ناوی (فەقێ ئەحمەد) بەجێ ئەمێنێ. ئەبێ بزانین چریکەیەك لە کوردەواریدا هەیە بە ناوی کاکەشێخ و میرەبەگ یا (کاکەمیر) بە ناوبانگە و منیش زۆرم کار لەسەر ئەم چریکە کردووە و بە یارمەتی یەزدان لە داهاتوودا ئەم مەبەستە باشتر رووناك ئەکەمەوە.

- نوکتە: کاکەمیر و کاکەشێخ بە چڕینی چریکە چران و خۆشخوانان. بەم جۆرەیە کە ئەم دوانە بە دەستی حەیدەر گۆران یا ئەودەڵی کوڕی حەیدەر لە مێرگە مەڵبەندی پژدەر کە لە نێوان شارباژێر (سلێمانی) و هەولێر و کۆی سنجق (کۆیە)دایە ئەکوژرێن.

ئەستێ و بەغدان دوو خوشکی کاکەشێخ و کاکەمیر شینیان بۆ ئەو دوو برایە بە چریکە بۆ گێراوە و تکایان لە براکانی خۆیان کردووە کە میوانی (حەیدەر یا ئەودەڵ گۆران) نەبن.

ئەمیر شەرەفخان مێژوونوسی گەورە لە شەرەفنامەدا کاکەشێخ بە (حاجیشێخ) و کاکە میریش بە (ئەمیرەبەگ) ناو ئەبا و نووسیویەتی:

شاتوهماسب (صەفەوی) لیان ئەکەویتە گومان و سێ جار بە لەشکرەوە هێرش ئەکاتە سەریان و بەڵام هەر سێ جارە کە قزڵباش ئەشکێ حاجی شێخ و (براکەی) زاڵ ئەبن.

لە مێژووی ۹٤١ی مانگیدا کە سوڵتان سلێمان خان غازی وەسمانی دارالسلامی بەغا ئەگرێ و بۆ پشوودان ئەچێتە مێرگە حاجی شێخ بۆ دیدەنی ئەرواتە مێرگە بەڵام لە رێگا لە مێرگەدا لە کاتێکدا کە لە راو بووە لە کاتی نوێژکردندا خەڵکی مێرگە وەکوو رەشەبای ئەجەل ئەرژێن بە سەریدا و کوردانی دیوانیهاد ئەیکوژن.

بەڵام لەوە ئەچێ کە ئەمیرشەرەفخان لەمەدا لایەنگری لە کاکەشێخ (حاجی شێخ) کردبێ چونکا لەوە، کە (ئەستی و بەغدان) پاراونەتەوە نەچێ و نەبێتە میوانی حەیدەر یا ئەودەڵگۆران لەوە ئەچێ کە حاجی شێخ و ئەمیرەبەگ لەگەڵ خەڵکی بەتایبەت حەیدەر نێوانیان باش نەبووە و خوشکەکانی لەوانە ترساون جا کاکەشێخ و کاکەمیر ستەمیان لە خەڵك و حەیدەر یا ئەودەڵ کردوە یا شتێ تر بۆتە هۆی نیگەرانی ئەستی و بەغدان و لەوانە زۆر دڵنیا نەبوون.

بەڵام لە کتێبی مێژووی حوکمدارانی بابان لە قەڵاچوالان،[1] بەم جۆرە نوسراوە: لە رۆژگاری کاکەمیرەوە، ناوچەی پژدەر کەوتە بن دەس کاکەمیر و ناوچەی (مەرگە)ش کەوتە ژێردەس کاکەشێخ، کاکە میر، شەوێك لە ناکاو دای بەسەر کاکە شێخدا و هەموو خاو و خێزان و دەس و پێوەندی ئەوی لە ناو برد، تەنیا (فەقێ ئەحمەد) کە بەرمەمکان بوو لەگەڵ دایکی رزگاریان بوو، فەقێ ئەحمەد تاقە کورەی کاکە شێخ بو و دایکی بردیە گوندی (خدران) لای

١- کورتەی: کتێبی مێژووی حوکمدارانی بابان لە قەڵاچوالان تا دروست کردنی شاری سولەیمانی ١٠٨٠-١١٩٩ مانگی و ١٦٦٩-١٧٨٤ی زاینی نوسراوی تەوفیق قەفتان چاپی ١٩٦٩ی بەغدا کە دوکتور کاوس قەفتانیش بەرکوڵی لە سەر نوسیوە(شەپۆل)

کوێخای ناسیاوی خۆیان. کوێخاش زۆر پیاوانە ئەوانی پاراست، سەرەنجام فەقێ‌ئەحمەد گەورە بوو، چووە نێو فەقێیان و خەریکی خوێندن بوو، فەقێ‌ئەحمەد زۆر زیرەك، ژیر، قسەزان و خەڵك خۆشەویست بوو، زۆر ڕەزاشیرین، خۆش‌قیافە، کەڵەگەت، جوان، بە هەیبەت، ئازا، نەترس، لە سەرخۆ، دیندار و خاوەن عەزم و ئیرادە بوو. لە هەلێك دەگەڕا تۆڵەی کاکە شێخی باوکی لە کاکەمیری مامی بستێنێتەوە، جا ئەوە بو هەندێ لاوچاکی دەس و بازۆڵە جوانی لە دەوری خۆی ئاڵاند و دای بە سەر مامیدا و لە ناوی برد، چون کاکەمیر مارز و زاڵم بوو، خەڵك نەتەنیا لە سەری بە جواب نەهاتن بەڵکوو لە سەر فەقێ‌ئەحمەدیان کردەوە، هەندێ لە خزم و کەسی کاکەمیر لە ترسا چوونە ئێران، لە ساباڵاغ (مەهاباد) و سەقز و ئەو ناوە گیرسانەوە، لای سەقز هۆزی فیض‌اللەبەگی و لە ساباڵاغیشا شێخ‌عەلی لە.زارۆك و نەتەوەی کاکە میرن. سەرەنجام ناوچەی مەرگە و پژدەر کەوتە بن فەرمانی فەقێ‌ئەحمەد، لە پاشان فەقێ‌ئەحمەد (داریشیمانە)ی کردە پێتەخت بۆ خۆی. زۆری پێ‌نەچوو ئاگری شەڕی رووس و تورکی عوسمانی هەڵگیرسا، فەقێ‌ئەحمەد لە بەر ئەوەی دیندار بوو لەسەر، تورکی عوسمانی بەگژ رووسدا چوو، هەر وەکوو لەبەرا وتمان (کیغان)ی بە ئەسیری گرت و لە خۆی مارە کرد[1] حوکمی میری پژدەر و ئەو ناوەی لە شای تورکی عوسمانی دوبارە، وەرگرتوە و هاتەوە (داریشیمانە) و ناوچەی گەورك، مەنگور، مامەش و جاخ، بیتوین و کۆی سنجاقی خستە بن فەرمانی خۆی.

بەڵام فەرمانڕەوایی فەقێ ئەحمەد زۆری نەبرد کە وەفاتی کرد و خان بوداغی کوڕی بووە جێنشین، خان‌بوداغ بیست ساڵانە بوو، تەگبیری بە دایکی بوو. هۆزی کوردەواری ئەو سەردەمە بە ئارەزووی خۆیان دێنە بن فەرمانی،

١- لاپەڕەی ١٥ ـ باسی فەقێ‌ئەحمەد

وەك هۆزی ئاگو، بڵباس، ئالان، ماوەت کە ماوەت لەو سەردەمەدا تابیعی شاری بانە بووە و (خان ئیسماعیل) ناوێك حاکمی بووە کە زۆر دڵرەق و مارز بووە و (ئیسکەندەر)ی کوڕیشی حاکمی ماوەت بووە کە ئەمیش لە باوکی[١] زاڵمتر بووە دەڵێن: حەزرەتی عەبدوڵڵای کوڕی حەزرەتی عومەر خەلیفەی دوەم (رضوان‌الله تعالی علیهما) لەم ناوەدا ئیسلامی بڵاو کردەوە، لەو سەردەمەدا (دەشتە تاڵ) لە ژێر دەس (قهقون)ی کافردا بووە کە دەشتەتاڵ لە باکووری خۆرهەڵاتی سولەیمانی و قەزای شاربازێری ئەو سەردەمەی داگرتووە. بەڵام ئێستا تابیعی بانەیە و چکۆلە کراوەتەوە.

کاتێ (قهقون) لە شەڕی عەبدوڵڵادا دەکوژرێ، کوڕەکەی بە دڵ و داو دێتە سەر دینی ئیسلام و عەبدوڵڵا ناوی عەلی بۆ دائەنێ. جا هەر لەبەر ئەمەش ئەو بنەماڵە بە اختیارالدین یا ئیختیارالدینی ناودار بوون ئەمە تا رۆژگاری (خان‌ئیسماعیل سوڵتان) ناوبراو ما و لەوەی حوسەین نازم باسکراوە. خان ئیسماعیل، ئیسکەندەری کوڕی دەکاتە حاکمی ماوت. تا خان بوداغی کوڕی فەقێ‌ئەحمەد، دەڵێن خان بوداغ زستانانە لە داریشیمانە و هاوینانیش لە ماوەت دائەنیشێت تا لە نیزیکەوە باشتر بە کاروباری خەڵکدا رابگا[٢] و لە ساڵی ١٠٧٥ی مانگیدا سیتەك و ئەو ناوە ناوی خستە بن دەس خۆی و پاش ماوەیەك وەفاتی کرد و میری کەوتە دەس سولەیمان ـ ی کوڕی.

٢ـ بە قسەی کتێبی مێژووی سولەیمانی و کتێبی ریچ و کتێبی لونگریك و بە قسەی دائیرەی مەعارفی ئیسلامی، دوای مردنی فەقێ‌ئەحمەد یەکسەر

---

١ - حوسەین نازم ئەفەندی لەسەر کێلی گۆڕی ئیسکەندەر نووسراوێك ئەبینێ و لە ئاکامدا زۆر بەڵگەی مێژووی لە بابەت میرانی بابانەوە ئەدۆزێتەوە کە بۆتە سەرچاوە ـ لاپەڕەی ١٦ کتێبی مێژووی حوکمدارانی بابان لە قەڵاچوالان (شەپۆل).

٢ - ئێستایش لای قەڵادزە شوێنێك بە ناوی خانبوداغەوە هەیە ـ کتێبی مێژووی حوکمدارانی بابان لە قەڵاچوالان لاپەڕەی ١٧ (شەپۆل).

میرسولەیمان (باباسولەیمان) هاتۆتە سەر تەخت، یانی میرسولەیمانی کوری خان بوداغ نییە، بەڵکوو کوری فەقێ ئەحمەد و برای خان بوداغە. ئەم نووسراوانە هیچیان باسی ماوەی حوکمی (خان بوداغ) ناکەن بەڵکوو ئەڵێن: فەقێ ئەحمەد، دوو کوری هەبوو (باباسولەیمان و بوداغ سوڵتان).[1]

هەر وەك دەزانین میرسولەیمان زۆر وشیار، بە بیر و ژیر و دادگەر بووە، کاتێ لە جێگای باوکی لەسەر تەخت دانیشت، ناوچەی قزلجە، سروچکێ، ناوچەی قەراغ، بازیان و شارەزوری هێنایە بن فەرمانی خۆی و دەیویست وڵاتی ئەردەڵانیش بخاتە بن رکێفی خۆی و لە ١٠٨٠ ی مانگیدا قەڵاچوالانی کردە پێتەخت.

دەڵێن: شاهەباسی سەفەوی خوێن ڕێژ زۆر لە «ئەمیرسولەیمان»ی بابان ئەترسا کە پەرە بە حوکومەتی بدا، ئەوە بوو، حاکمی لورستانی بە ٤٠ هەزار کەسەوە ناردە سەر وڵاتی کوردی بابان. میرسولەیمان پێش دەسی کرد و بە ٥ هەزار کەسەوە لە کورەکورەی بابان چوو تا پێشی دوژمن بگرێ. هێزی هەر دوو لا لە (شەمیران) لە سەر زێی سیروان هەر لە سیرەسیر و کەف چریندا بوو باڵندەیش زاتی نەبوو بەسەریدا باڵ لێك بدا.

بەڵام میرسولەیمانی ئازا و بە جەرگ لە پێشدا خۆی دا بە ئاوی سیروان دا و جوامێرانی قارەمانیش بە دوای میردا لە سیروان پەرینەوە و بەربینگیان بە سوپای ئێران گرت و قات و قریان تێخستن و تاڵانی زۆریان بەدەس هێنا و گەرانەوە قەڵاچوالان. حوکومەتی شاهەباس زانی بە شەڕ باشاری ئەمیر سولەیمانی بابان نایێ، کەوتە فیتنە گێڕان و دڵی حوکومەتی تورکی عوسمانی لەو رەش کرد، دیارە تورکی عوسمانیش چاوی بە حوکومەتی کوردی بابان هەڵنەدەهات، لە ترسا چاویان هەر تورووکە تورووکی بو.

---

١ - کتێبی مێژووی حوکمدارانی بابان لە قەڵاچوالان کۆبەی لاپەڕەی ١٧ (شەپۆل)

ناچار میرسولەیمان لە ساڵی ١٠٩٨ی مانگیدا خۆی دا بە دەس عوسمانی‌یەوە بەڵام ئەمین‌زەکی لە مێژووی سولەیمانیدا ئەڵێ لە ساڵی ١١٠١ی مانگیدا خۆی داوە بە دەسەوە.

ئەڵێن: کاتێ سوڵتان محەمەدی چوارەمی عوسمانی فەرمانی دا سوپایەکی زۆرگەورە بە فەرماندەیی حەسەن پاشا والی بەغدا و یوسف پاشا والی دیار بەکر و حەسەن پاشا والی حەڵەب بچنە سەر ئەمیری بابان، ئەمیش ناچار خۆی دا بە دەسەوە و ئەڵێن: بە جلك و لباسی کوردی‌یەوە کە زرێی لە خۆ دابوو و شیر و تیر و رمی لە بەر پشتوێنی دابوو زۆریش شۆخ و شەنگ و باڵابەرز و لەش و لار جوان بو، دەچێتە لای پاشای عوسمانی و کاتێ شا وای دەبینێ هاوار دەکا (وای بابام) و دەینێرنە (ئەوەنە) و لە ساڵی ١١١١ی مانگیدا لەوێ وەفاتی کردوە و هەر لەوێش نێژراوە، وڵاتەکەیشی لە نێوان هۆزی زەنگە و چەن هۆزی دیکە بەشکراوە.[1] **نوکتە:** سەیفەدین خان سەرداری موکری کوڕی ئەمیرخانی موکری سەرداری کوردستانی موکری‌یە و لە ٣٩ ساڵیدا لە ساڵی ١٨٩٠ی زاینی شەهید کراوە. گۆیا خێزانی کە کچە خانێك بووە دەرمانداوی کردوە. سەردار سەیفەدین خان موکری لە لایەن شای ئێرانەوە نازناوی سەرتیپی پێدراوە.

لە ١٨٩٠ی زاینی کە وەلیعەهدی ئێران چۆتە ساباڵاغ (مەهاباد) سەردار سەیفەدین‌خان موکری دیارێکی زۆری ئەداتێ بۆ وێنە ئەسپێکی سەتتمەنی، ١٩٢٠ کیلۆ برنج و دانەوێڵەی‌تر.

دیمورگان لە راپەڕینی ساڵی ١٨٨٧ی زاینی هۆزی مەنگوور لە دۆڵ و گەلی (کەڵوێ) قسەی کردوە و لە لاپەڕەی ٣٦دا ئەڵێ هۆزی مەنگوڕ ساڵانە

١- مێژوی راشدی بە فارسی، مێژوی سولەیمانی، نوسراوی ئەمین زەکی، مێژوی حوکمدارانی بابان لە قەڵاچوالان لاپەڕەی ٩ تا ٣١ چاپی ١٩٦٩ زاینی بەغدا (شەپۆل).

٥٠٠ تمەن بەرابەری ٣٥٠٠ فرانك ماڵیاتیان بە حوکومەت داوە بە سەرۆکایەتی کاکەڵلاغا، هەروا دەڵێ: لە خاڵ دەلیل (گرانیت)ی دانە گەورە گەورە هەیە، لە گوندی سەردەشت بەردی مەڕمەڕی سپی و لە تەرەغە ئاهەك و لە ... زێر و ... هەیە.[1] دیمورگان دەڵێ: حەزرەتی ئەشرەف سەردار سەیفەدین خان موکری کوڕی ئەمیرخان موکری زمانی فارسی و کوردی و تورکی عوسمانی باش دەزانێ و جوان لە بەر خۆیەوە زمانی فەڕانسەوی، ئینگلیسی و ئاڵمانیش فێر ببو چاك دەیزانی. جا بە قسەی دیمورگان ناوی باوکی سەردار سەیفەدین‌خان ئەمیرخان بوە نەك فەقێ ئەحمەد، دیارە فەقێ ئەحمەد لە باپیرە گەورەی چوارەمین بنەماڵەی بابان لە سەرەتای سەتەی یازدەهەمی مانگی ژیاوە و سەردار سەیفەدین‌خان موکری دامەزرێنەری خانەدانی میرانی موکری لە ئاخر و ئۆخری سەتەی هەشتەمی مانگیدا ژیاوە و تورکومانی ئاق ـ قەرەقویونلوی لە دریاز و ئەو ناوەناوە، دەرکردوە و دریازی لە دەس جاگیرلو (یا جابقلوی) تورکمانی قەرەقویونلو و ئاق‌قویونلو دەردێنێ. (موکری ئەشێ لە موغ‌ڕێوە، گیرابێ و بە واتای ڕێگای موغان بوبێ کە چونەتە. زیارەتی ئاوردانی ئازەر گوشەب.[2]

بەڵام کاك عومەری عەلیار دەڵێ: سەیفەدین خان سەردار دو کوڕی بوە: بە ناوی صارم و باباعومەر ـ صارم کوڕێکی بووە بە ناوی ئەمیرەبەگی ئەوەڵ و باباعومەریش کوڕێکی بووە بە ناوی روستەم، روستەمیش کوڕێکی بووە بە ناوی شێخ حەیدەر، ئەمیش کوڕێکی بووە بە ناوی ئەمیرەبەگی دووەم و ئەمیش

١- لاپەڕەی ٣٦ و ٤١ و ٤٤ کتێبی موتالەعاتی جوغرافیای (کۆڕی عیلمی فەڕانسەوی دیموزگان لە ئێراندا وەرگەڕاوەی دوکتور کازم وەدیعی چاپی ١٣٣٩ی هەتاوی بە نەقڵ لە کتێبی کوڕوکاش یا مێژوی موکریان نوسراوی: محەمەد صاڵح ئیبراهیمی محەمەدی(شەپۆل) لاپەڕەی ٣ و ٤ و ٥ چاپی ساڵی ١٣٦٦ی هەتاوی کە بە تایپی ئای‌بی‌ئێم پێتسەت جەڵدی لێ بڵاو کراوەتەوە.

٢- کتێبی موتالەعاتی جوغرافیای کۆڕی عیلمی فەڕانسەوی دیموزگان سەرچاوەی بەرو.

کوڕێکی بووە بە ناوی شێخە حەیدەر و ئەمیش دو کوڕی بە ناوی شیربەگ و قوبادخان **بووە** و قوبادخانیش کوڕێکی بووە بە ناوی صارم ئەمیش کوڕێکی بووە بە ناوی **مرادبەگ** و ئەمیش کوڕێکی بە ناوی مەحمودبەگ بووە و ئەمیش کوڕێکی بە ناوی **سامبەگ** بووە و سامبەگیش کوڕێکی بووە بە ناوی **محەمەد** سوڵتان **ئەمیش** دو کوڕی بە ناوی عەزیزخان سەردار و فەڕوخخان بوە و فەڕوخیش کوڕێکی بە ناوی پاشاخان موزەفەردولە بووە و عەزیزخان سەرداریش سێ‌کوڕی بە ناوی عەلیخان و سەیفەدین‌خان و حوسەین‌خان بووە و سەیفەدین خانیش کوڕێکی بووە بە ناوی محەمەد حوسین‌خان و ئەمیش کوڕێکی بووە بە ناوی عەلیخان کە وەجاغ‌کوێر بووە و حوسنی‌جیهان خانم کچی پاشاخان موزەفەر**دولە سەیفەدین**‌خانی کوشتووە و شوی بە ئەحمەداغای ئیلخانی مامی عەلیاغای **عەلیار** **ئەمیر ئەسعە** کردوە یاداشتی ١٣٧٢/٨/١٤ - (شەپۆل.)

ئەم وێنە جەنابی ئەمیرخانی حەیدەری لە رۆژی ١٣٦٥/٤/٤ هەتاوی لە تاران لوتفی کرد وا بۆ یاد چاپ ئەکرێ.

مەولانا مەلا مارفی کۆکەیی

١٢٥٣ـ١٩ ڕەمەزانی ١٣٢٤ هەتاوی و

١٢٩٣ـ١٣٦٤ی مانگی.

مەولانا مەلامارف لە ڕۆژگارێکی ئەنگوست لە چاودا چاوی کردۆتەوە و لە ناو تەپ و تۆز و گێژەلۆکەی ڕەزاخاندا بە خۆدا هاتووە، لە ناو فەقێیاندا بە ئاوارەیی خوێندویەتی بەڵام زیرەك و هەڵکەوتە بووە، زۆر بە لەخۆڕادیوی باسکی بیر و ئەندێشەی ناسکی لێهەڵماڵیوە و لەو گێژاوە خۆی پەڕاندۆتەوە بە شیعرە جوانەکانی بە تایبەت شیعرە کۆمەڵایەتی‌یەکانی خۆی گەیاندۆتەوە پلەی کۆمەڵناسی لە ناو کۆمەڵی خەڵکی ناوچەی موکوریاندا و مەلامارف کۆمەڵی خۆی بەتایبەت عەشیرەت و سەرۆك عەشیرەتەکانی جوان ناسیوە و ئەکرێ بە جامیعەناسێکی وریا لە ناو کۆمەڵێکی بچوکی وەك موکوریان ناوبرێ.

چونکا زبڵی لە خەرمانی بیر و عەمەلی خەڵکی ڕۆژگاری خۆی بە با کردوە و لە کەوی داوە و بەردبژێری کردوە و بە دانستە خەرمانی کردەوەی عەشیرەتەکانی ناوچەی سپی کردوە و تۆێکڵی فرێ داوە و کاکڵێکی پاك و خاوێن و بێخەوش و تێرگۆشتی لێ هەڵبژاردوە و لە ناو شیعری خۆی لە سەر پەڕەی دیوانەکەی گونجاندویەتی و بە کۆمەڵناسانی پێشکەش کردوە.

بەڵام لە ڕاستیدا ئەو کاکڵە جوان و بەرچاوەش چونکا بەری داری دیمەکاری کوردەواری‌یە هێندە ڕەق و چیڕە! لە زاران زۆر خۆش نییە.

کەم کەس دەتوانێ ئەو گابەردە لە سەر شان دانێ و لەو کەل و بەندەنە ڕژد و کوڕە سەرکەوێ!! بیستنی شیعرە کۆمەڵایەتی‌یەکانی مەلامارف ئەو قسە ڕەق و زلانە پشوی درێژ و جێگڵدانەی گوشاد و لە توانج و تەشەر نەترسان و نەڕەنجانی دەوێ کە خەوش و عاری خۆی بژنەوێ و خۆی چاك بکا و

بکەویتە سەر باری چکە و خزمەتکردن بە موسوڵمانان و هاونیشتمانانی و دەس لە دەغەڵی و چەوسانەوەی خەڵك هەڵگریّ.

خوالێخۆشبوو مەولانا مەلا مارفی کۆکەیی کە دیوانی شیعری بە کوردی و فارسی لە ساڵی ١٣٤١ هەتاوی لە چاپ دراوە لە ساڵی ١٢٥٣ی هەتاوی و رێکەوتی ١٢٩٣ی مانگی لە گوندی «حاجی خۆش» محاڵی «شارەوێران» حەومەی مەهاباد لە دایك بووە و بنەماڵەکەیان بە «پەڕبڵاو» ناودارە کە گۆیا باپیرە گەورەی مەلامارف لە داب و دەستوری بوك هێناندا سواری ئەسب بوە و پەڕی رەنگی تاوسی لە پێچیّ دەسرەی شەدە و هەوری سەری داوە و لە کاتی غارغارێندا ئەو پەڕانە بە دەم باوە ئەپەڕن و بڵاو ئەبنەوە و لەو دەمەوە بە «پەڕبڵاو» ناو ئەبریّ و ئیتر بە ماڵی پەڕبڵاو ناو دەرئەکەن.

مەلا مارف لە ٢٥ ساڵیدا لە بەرواری ١٢٧٨ کۆچی هەتاوی لە «ئامینە» خانمی کچی «مەلا رەزای بانەیی». خەڵکی گوندی «سوت و بەردەڕەش» لای شاری بانە خوازبێنی کردوە و مارەی بڕیوە و گوێزاویەتەوە بۆ گوندی «قزلغەتەپە» هەرێمی ئیل تەیموری لای مەهاباد کە لەویّ مەلای مودەریس بوە و ماوەی «٣٨ ساڵ» پێکەوە ژیاون.

مەلامارف ١١ مناڵی هەبوە کە یەك لەوانە ناوی «مەلاعەلی» بوە و لە ١٥ ساڵیدا کە ماڵیان لە گوندی «قەرەگوێز» بوە و لە نێوان رێگای گوندی «پاش بلاغ» و «تەرەغە»دا کوژراوە و مەلامارف بەمە زۆر پەرۆش بوە و پەژارە دایگرتوە و ئەڵێن: هەر لەم سوێنگەوە بینای چاوی کەم حوکم ئەبیّ و لە ساڵەکانی ١٣١٣ و ١٣١٤ و ١٣١٥ هەتاویدا مەجبور بوە بۆ عەمەلی چاوی بێتە تەوریز لای «دوکتور نبض = ئەرمەنی».

مەلامارف مناڵ بوە باوکی فەوتی کردوە و پێنج مناڵی کوڕی بە ناوی «ئەحمەد، مەحمود، مارف، ڕەسوڵ، قادر» و کچێکی بە ناوی «فاتمە»، لەدوا بە جێماوە و مەلامارف کوڕی سێوەم بوە و ماڵیان لە گوندی «شاگێلدی» بوە و

رۆژێك مەلامارف بۆ خوێندن سەری خۆی هەڵدەگرێ و ئەچێتە شاری سلێمانی گەرمیان و لە فێرگەی مزگەوتی ناودار بە «خانەقای مەحوی» بە فەقێیەتی ئەبێتە سوختەی یەکێك لە موستەعیدەکان، دوای دو ساڵ لە ساڵی ١٢٦٩ هەتاویدا براکانی ئەچن بە دوایدا و ئەیهێننەوە بۆ ماڵە خۆیان کە لە شاگێلدییەوە باریان کردبوە «کۆکە».

مەلامارف بۆ خوێندن لەم دێ بۆ ئەو دێ و لەم شار بۆ ئەو شار وەك هەموو فەقێیەك بە دوی خوێندنا هەڵوەدا ئەبێ و گۆیا ئەچێتە فێرگە و حوجرەی «سەردەراباد» و تورجان لە فێرانکۆی مەولانا عەلامە عەلی قزلجی[١] مەلامارف دوای ئیجازەی مەلایەتی ئەبێتە مەلا و لەم گوندانە: «قاجر: سەیداوا، شاریکەند، دەرویشان، قەرەگوێز» خەریکی مەلایەتی و تەدریس بوە. مەلامارف کە لە ساڵی ١٣٠٣ کۆچی هەتاویدا مەلاعەلی کوڕی شەهید ئەکرێ دڵی تاقەت ناگرێ و رو ئەکاتە شاری مەهاباد و لە مزگەوتی «شادەرویش» ئەبێتە مەلا و مودەریس.

مەلامارف لە ژیاندا زۆر توشی کەند و کۆسپ بوە و زۆریش دەسکورت و نەدار بوە.

ئامینەخانمی ژنی لە ١٣١٧ کۆچی مانگی لە شاری مەهاباد ئەمرێ و مەولانا مەلامارفیش لە ٧٣ ساڵیدا لە ١٩ ١٣٦٤ی مانگی $\frac{1}{2}$ ٦ سەر لە بەیانی لە ڕێکەوتی ساڵی ١٣٢٤ هەتاویدا لە شاری فەرهەنگ و زانست دۆست و زاناپەروەری مەهاباد بەرەو لای خوا کۆچ و کۆچباری تێکناوە و هەر لەوێش نێژراوە و لە لایەن خەڵکی شار و مامۆستا ئاینییەکانەوە زۆر بە قەدر و حورمەتەوە نێژراوە و تەنانەت مەولانا عەلامە مامۆستا صدیق صدقی و

١- لە ١٢٢٥ مانگی لە قزلجەدا لەدایك بوە و لە ڕۆژی دوشەمە چواری ذی حەجە لە ساڵی ١٢٩٥ کۆچی مانگی وەفاتی کردوە و لە تورجان نێژراوە.

مەلامحەمەد لاهیجانی و سەید عەبدوڵڵای ئەتهەری کوڕی جەنابی شێخ سەید عەبدولقادر بەرزنجی و کوڕی زۆر لە زانایان و پیاوە ئایینیەکانی شار لە ناشتنی مەلامارف ئەم شاعیرە ناودارە بەشداریان کردوە.

ئەمەیش برە شیعرێك لە ستایشی خودا:

سپاس خالقی کز تیره شب نور نهار آرد
بشر از گل ملك از نور و جن و جان زنار آرد
خداوندی ز حکمت‌های اسرارش که می‌بینی
ز سرو قد محبوبان به و سیب و انار آرد

ئەمەیش نمونەی شیعری عەرەبی

بلیتُ بالحبِ بعدالشَیب و الکبر
العین تهدی الفتی للشین و الخطر

بۆ لاهوتی:

ای صبا جان من این نامەی ما را برسان
خدمت یار عزیزم که عزیز است چو جان
یعنی آقای جوان بخت خودم لاهوتی
مورد رحمت لطف خدا قطب زمان

بۆ شینی مەولانا قازی عەلی مەهابادی

چه می‌خواهی برادر زین جهان عالم فانی
بیا بنگر به عین معرفت گر اهل عرفانی
چو تاریخ وفاتش را طلب کردم ندا آمد:
بگو هب و هو مغفور ز فیض فضل یزدانی

١٣٥٠

سالارسەعید حەیدەری بە موتایەبە بۆ مەلامارف ئەم دو شیعرەی داناوە و بۆی ناردوە.

ای آنکـه بـر افـلاك جـاهـت مـاهـی
ای آنکـه بەتـخـت حـسـن بـالای مـاهـی
دنـدان فـتـاده اسـت ز حـسـن بـن كـاسـت
دنـدان طـمـع بـكـش چـو دنـدان خـواهـی

له ستایشی پێشەوا قازی محەمەد و صەدری قازیدا ـ کوڕانی قاضی علی: «رضوان‌الله تعالی علیهم» ـ مەلامارف بە شیعر فەرمویەتی:

قـاضـی و صدر کـه هر دو گـهـر یـك صـدفـنـد
مـالـك مـمـلـكـت عـزم، وقـار و شـرفـنـد
حـاصـل رتـبـه اصـلـنـد بـنـعـم الـبـدلـی
حسن‌الـخلق و نیـکو سیرت و نـعم‌الـخلـفـنـد

بۆ ستایش لە مەولانا عەللامە مەلائەحمەد رەبانی ناودار بە «مەلا ئەحمەد لاسور «مەرخوزی».

شیعر:

از جـمـلـه کـاك کـۆکـی و «مـەلای مـەرخـوزی»
دارای عـلـم و مـنـصـب آقـای سـقـزی[1]

مەلامارف لە پەروەردەکردنی واتای ناسك و ورد و باریکدا مامۆستا بوە. ئەمەش غەزەلێ لە شێوە کوردی‌یەکانی کۆکەیی

سۆفی وەرە! هـەنـگـامـی گـوڵ و فـەسـڵـی بـەهـارە
وەقتی تەرەب و عـەیش و مەی و گـەشت و گوزارە
پیـشـە و عـەمـەلـت حـیـلـە و تـەزویر و ریـایـە
تـۆ بەشقـی خودا پێـم بڵـێ ئـەم کـارە چ کـارە؟
تـێ‌فکـرە، تـمـاشـا کـە لـە کـوچـە و لـە خـیـابـان

١- دیوانی فارسی مەولانا مەلامارف کۆکەیی چاپی ١٣٤١ کۆچی هەتاوی تاران.

سۆزی نەیە، نەشئەی مەیە، ئاوازەیی تارە
رای‌خستوە فەرڕاشی سەبا فەرشی زومورڕود
وەك ئەتلەسی یەك‌رەنگە بە بێ‌گەرد و غوبارە
دەڕژێنێ لە ئاویاشی فەلەك ئاوی موقەتتەر
سەققای رەبیعی بە قەتارە و بە مەتارە
سەرتیپی بەهاری لە گوڵ و لالەیی رەنگین
چەن تیپی لە ساندا، لە پیادە و لە سەوارە
موستەحفەز و نەوبەت چیە بۆ باغ و گوڵستان
کەبکی دەری و بولبول و قومری و قەنارە
سوسەن بە زمانێکی تەڕ و تازە خەریکە
بۆ مەدح و سەنای سانعی ئەم نەقش و نگارە
سەحرایە لەبەر عەتری گوڵ و لالە و سونبول
وەك دەشتی خەتا و خوتەن و موڵکی تەتارە
شاعیرا! وەرە تۆ بەشقی خودا رو لە چەمەن کەین
سوحبەت لەگەڵ ئەم عالەمە، هەر دەرد و چەغارە[١]

ئەمەش چەن شیعری پارسی:

منم آن شاعر معروف به هر شهر و بلد
مرکز دایره‌ی بخت بد و طالع بد
بر سرم تاخته یك لشکر بی‌حد و عدد
نفراتش همه خونریزتر از ببر و اسد
افسرانش همه داء السراطانند و اسد

١- تاریخ مەشاهیر ـ ی کورد ـ ئوستاد بابا مەردۆخ رۆحانی، لاپەڕەی ٢٧٦، چاپی ١٣٦٦ ج ٢.

منجنیق فلکی سنگ بلا می‌بارد
روی به هرجا که روم ره ندهد، نگذارد
در زمین املم تختم ادم می‌کارد
نام شادی ز رگ و ریشه برون می‌آرد
یاوری نیست جز از لطف خداوند احد

گاه چون شمع ز سر تا به قدم می‌سوزم
جامه را گاه کنم پاره گهی می‌دوزم
گاه چون خاك گهی آتش دنیا سوزم
گاهی استاد و گهی طفلك نوآموزم
نکنم فرق بیان اَب، جدٌ، اَبْجَدْ

گرچه زین گفته‌ی خود نادم و خیلی خجلم
از شکایت ز قضا و ز قدر منفعلم
چون ننالم که خزان آور و بربود گُلم
ناگهان سنگ جفا آمد و بشکست دلم
که نه از آهن و سنگ است دل و جان و جسد

دوش نالیدم و گفتم که خدای ازلی
ای شهنشاه به ملك قِدم لم‌یزلی
ای منادی به رحیم و به کریم و به علی
ای که در سوره‌ی اخلاص به منصوص جلی
شده موصوف به من لم یلد و لم یولد

من چو پرگار که سرگشته و سرگردانم
روز و شب می‌دوم و میروم و می‌رانم
باز بینم که به‌جای خودم و حیرانم
نه به‌خود راه و نه راهی به‌کسی می‌دانم

روشنی نیست در این دایره‌ی بسته چو سد
سخنی هست مرا در دل و افسرده تنم
که نگنجد ز بزرگی به زبان و دهنم
نه مجوسم نه مسلمانم و نه اهرمنم
مظهر آیت لاذا و لاذاك منم
از صنم دورفتاده نرسیدم به صمد
گاه گویم که به صورت بشر و انسانم
گاه گویم که نه انسانم اگر این‌سانم
به‌جز از خالق خود از همه کس ترسانم
به‌جز از رازق خود از همه کس پرسانم
این چه دین است و چه آئین و چه عقل و چه خرد
گوهر عمر تلف گشت و ندیدیم یکی
که به‌صورت بشری باشد و سیرت ملکی
صاحب تاج ولی تاج کلاه بَرکی
مالك تخت ولی تخت فقط پوستکی
زیر این خیمه‌ی بالاشده من‌غیرعمد
گفتم ای پیر کهن ای فلك اطلس رنگ
ای مدیرت متحرك به فسون و نیرنگ
میل ملت چو ندارد به‌جز از فتنه و جنگ
بوی زهر تو چو زهری است اگر ببر و پلنگ
بوی او بو کند از بیم برقصد چو قرد
ما خلقتُ خبرم می‌دهد از سرّ وجود
می‌نماید که کرامت به سجود است و به جود

هر وجودی که در او نیست نه جود و نه سجود
یك وجودی است و لکن عدمش به ز وجود

صفر محض است و گرفتست فقط جای عدد
نه کسی هست که از کس بدر آرد خاری
نه کسی هست سبك‌تر کند از کس باری
نه کسی هست نه در خواب و نه در بیداری
که دهد نصرت و یاری کند و غمخواری
گفت گویا نشنیدستی که من جَدَّوَجَدْ

ئەمەیش وێنەی شیعری کوردی

مودەتێکە نەفسی حیز حوکمی خراوم لێ‌دەکا
هەر بە قەهر و کینە دەڕوانێت و چاوم لێ‌دەکا
جاربەجار دەگری و دەناڵێنێ وەکو هەوری بەهار
گەه بە خەندە و پێکەنین دێت و سڵاوم لێ‌دەکا
بۆ خەرابات و کلیسا «مسجد و دیر و کنشت»
دەمرفێنێ ئەم سەگە سەد گورگەڕاوم پێ‌دەکا
هەرچی تەفرەی لێدەدەم وەعدە و وەعیدی پێ‌دەدەم
ناسرەوێ تەکلیفی قۆڕ و بن‌دڕاوم لێ‌دەکا
ڕۆژی شیرینم نەما و عەهدی ترش و تاڵیە
وەك منداڵ دەگری و دەعوای شەکری خاوم لێ‌دەکا
من لە بەر عەجز و پەرێشانی کە هیچ نوتقم نیە
ئیدیعای ئەشعار و بەیت و بەند و باوم لێ‌دەکا
هەرچی فیکری لێ‌دەکەم ڕێگەی خلاصیم بۆ نییە
بەم چلەی زمسانە داوای تاو و ساوم لێ‌دەکا

دەچمەوە ماڵ، ماڵ و منداڵ دێن و دەورەم لێدەدەن
یەك تەمەننای قەند و چا، یەك نان و ئاوم لێدەکا
رو لە بازاری دەکەم ئەمجارە ئەربابی تەڵەب
هەرکەسێ توشی دەبم داوای دراوم لێ‌دەکا
دەردی بەدتر لەم هەمو دەردانە داوای وامم لێ‌دەکا
جەرگی لەت لەت کردوم داوای هەناوم لێدەکا
سەیری خۆشتر مێ کە «مەعروفم» لەم شارەدا
تازە ئیحسائیە داوای ئیسم و ناوم لێ دەکا
یەك لە ئەشخاصی ئەدیب و دۆستانی موحتەرەم
ئیدیعای یەك گەوهەری کون ناکراوم لێدەکا
چومە لای غەوواسی بەحری فکر و بۆی هێنامە دەر
گەوهەری ناسوختە داوای باج و خاوم لێدەکا
هێندە گریاوم لە چاوما نەما فرمێسك و خوێن
زاڵمە، بێ‌رەحمە داوای خوێنی چاوم لێدەکا

لە ٩ی گەلاوێژ «ئەمورداد»ی ساڵی ١٣٣٥ی هەتاوی و رێکەوتی ١٢ ج ساڵی ١٣٥١ی مانگیدا لە شاری مەهاباد سێلاو دێ و زەرەر و زیانێ زۆر لە خەڵك ئەدا و مەلامارفیش هەستی ئەجولێ و برە شیعرێك لەو بابەتەوە دەڵێ جا ئەوا لێرەدا چەن شیعری مەلامارفی کۆکەتان، لە بابەت ئەم سێلاوە، پێشکەش ئەکەین.

شیعر بۆ سێلاو:

هەزار حەیف و هەزار ئەفسوس بۆئەم شارە رەنگینە
کە قابیل بوو، ببێتە مەرکەزی هەر شاە و شازادە
عیمارات و قوسور و باخ و باخات و گوڵستانی
هەزار سوێندت دەخوارد دەتگوت بەهەشتی باغی شەدادە

موغازه و قەیسەری و دوکان و حوجرەی وا موجەلەل بو
وەکو قەسرێ کە بۆ قەیسەر کرابێ ساز و ئامادە
لە بەر پارچەی حەریری زەرد و سور و ئەتڵەس و زەری
بە رەنگی سەوز و ئاڵ و کەسك و شین و میشکینی سادە
فتورەی پڕفتوری روس و ژاپۆن و بەریتانی
مەتاعی هیندی و ماڵی فەرەنگ و چین و کانادە
بە یەك ئەندازە رەنگین و موزەین بو کە پێت وابو
نمونەی ئەسکەڵەی بیروت و شام و شاری بەغدادە
لە شەرحی ئیقتدار و سەروەتی ئەعیان و توججاری
قەڵەم هەرچی بنوسێ یانە سیفرە یانە ئاحادە
لە گۆشەی پەنجەرەی شیشەی لەتیف و قەسری کافوری
نومایشیان دەدا خانم وەکو حۆری و پەریزادە
وەکو پارچەی تەلایە سەر تا قەدەم یەکسەر مورەسسەع بو
بە لەعل و گەوهەر، پیرۆزە و ئەڵماس و بیجادە
بەڵێ با بێنەوە سەر باسی ئەهلی شار و بازاڕی
چ بەقاڵ و چ حەممالێ تا بە چەرچی و پینەچیزادە
لە بەر کوفرانی نیعمەت، یا لەبەر عیشق و موحەببەت بو
لەگەڵ دنیا وەکو زاهید لەگەڵ تەسبیح و سەججادە
کە ئایەی «ان‌شکرتم»یان فەرامۆش کرد خودا فەرموی:
جەزای شەرتی «کفرتم» مونتەزیر بن هەر لە دنیادا
لە هەوری قودرەتی «باری» قەریبی نیو سەعات باری
چ بارانێك، نە بارانێ، کە وا مەعهود و موعتادە
خوداوەندا چ تۆفانێکە وا بێ‌عاتیفە و رۆحمە
خوداوەندا چ سێلاوێکە ئەم سێلاوە بێدادە

لە تاریخی هەزار و سیسەد و سی و پەنجی شەمسید'
رۆژی جومعە ١٢ی جیمی ئەووەل ٩ی مورددادا
لها موج بنادی قائلا یا ایهاالغافل
فقوموا، انظروا، لا تجعلوا، للە انددادا
ئەوەی دەیهاتە پێش هەر دەیڕفاند و لای دەدا و دەیبرد
لە حەیوان و جیمادات و نەباتات و ئادەمیزادە
لە پاش تالانی نێو شاری هوجومی بردە بازاڕی
بە زیددی شوغلی میعماری کە داوێنی بە لادا دا
موحیتی دایرە و دوکان و بازاڕی بە ئاسانی
بە سەتح و سەقف و سەربانی خولی پێدا و قولی بادا
بە موددەی چەند دەقیقێکی وەردا ئاوی تێ‌وەردا
هەزار تۆپ ئەتلەس و زەڕی هەموی برد، بە ئاوادا
لە مەسکوکاتی ئێرانی، لە لیرەی سککە عوسمانی
لە یەغدان و لە مجری و مەحفەزە و سەندوقی پۆڵادا
لە زێڕ و زێو و نەقدینە لە گەنج و ماڵی زێڕینە
ئەوەی لەو شارەدا مابێ، فەقەت، ئیسمی مەهابادە
هەموی برد و بناوی کرد، پەرێشان و بڵاوی کرد
بە نیو ساعەت، چەپاوی کرد و ، رۆیی ئەو فرستادە
چ رۆژێکە لە لایەك گرمە گرمی هەور و ناڵەی با
لە لایەك شیوەن و گریان و قورپێوان و فەریادە
لە بەر لاشەی جەنازەی ئادەمی و ئەقسامی حەیوانات
خەیاڵ دەکرا، کە یەومی نەفخی سورە و حەشری ئەجسادە
نە من تەنیا پەرێشانم هەمو کەس مات و غەمگینە
ئەوەی مەسرور و دڵشادە، فەقەت حەساد و گەوادە

وەکو فەیئە و غەنیمەت بو مەتاعی مفت و بێقیمەت
دەیانهێنا بە بێزەحمەت بە بار و کۆڵ و عەرادە
لە بۆ یەك تۆپە چیت بو، خۆی دەخستە چۆم و بن گۆمی
ئەوەی خەڵکی دەیانگوت: ئەهلی زیکر و فیکر و ئەورادە
بە لێشاوی دەیانهێنا قاڵی ئاوبردەی موسڵمانان
لە لایشی وابو سەرکردە و رەئیسی جەیشی زوهادە
بە چاوی عەقڵ و عیبرەت گەر کەسێ بێت و تەماشا کا
دەزانێ دەوڵەتی دنیا وەکو دنیا هەمو بادە...

کەلامی مەلامارفی کۆکەیی

لە رۆژنامەی مودیری کەچ مەداری چەرخی شەفتوری
ئەنوسێ رۆژی کوردی کەوتە ئەوجی بورجی بێنوری
برا بیری چرایەکی بکەن تاریکە شەو دادێ
قیامێکی بکەن تا فرسەتە بیکەینە جمهوری

شیعری کوردی مەلا مارف لە ستایشی خودادا

خودا هەر تۆی کەریمی کردگاری
خودای ملك و مەلەك لەیل و نەهاری
هەچی زەرراتی عەرز و عاسمانە
کوراتی بەر هەتاوی لانساری
لە ژێری روبەرەی دەور و زەمانی
بە هەر جۆرێك تەماشا کەم دیاری
عەزیزی تۆ لە هەر لا خۆشەویستە
دەلیلی تۆ بە کەس نایەت قوتاری

گوڵستان و گوڵ و گوڵزار و گوڵشەن
نەی و شمشاد و سەروی جۆیباری
نەوا و ناڵە و گریانی قومری
فوغانی بولبولی، سەر شاخساری
زریوەی مەل لە سەر پەل یا لە سەر گوڵ
سەدایی هودهود و سەوتی هوزاری
سەلاو و هەق هەقی مورغانی یاحەق
کە نەعرەی دێ لە سەر عودی قوماری
هەمو تاریفی زاتی پاکی تۆیە
دەمی دەیکەن بە خەندە و گەهـ بە زاری
بە لوتکەی شاخەوە نوچکەی چیاوە
ئەخوێنن کەبکی مەستی کۆهساری
بە هەر نەزم و بە هەر وێنە و عیبارەت
هەمو ئیقرار ئەکەن پەروەردگاری
ئەزانی حاڵی زاری من چلۆنە
چیان لێ کردوم فەقر و نەداری
فەقیر و گیر و لاکەوتە و نەخۆشم
بەبێ چاوی و بە پیری و ئیختیاری
بە ناز و راز و ئیعجازی، محەمەد
بە ئەسحاب و بە ئال و چوار یاری
بە هاوارم بگە لانم زەلیلە
بە غەیری تۆم نیە ئومێدواری
ئەمن مەعروفەکەی تۆم و پەشێوم
سەری تێکردوم پیری و هەژاری

بڕە شیعرێکی فارسی لە قەسیدەیەك:

مشو مکدر و آزرده از نیامدنم
اسیر قید بلا و مصیبت و محنتم
قضا به دام قدر بسته دست قدرت من
که دامن تو بگیرم، به پات سر فکنم
بیا ببین به هوای گل گلستانت
گهی چو قمری و گاهی چو بلبل چمنم
گمان مبر ز خیل تو فارغم یارا
ببین که خار فراغت دریده پیرهنم
اگر نظر کند آن سرور ستوده سیر
ز راه لطف به عمق قریحه و سخنم
یقین کند که به یاد جمال شیرینش
به بیستون محبت نظیر کوهکنم
ز لوح حافظ بیرون نمی‌شود نامت
وداع تا نکند تن ز جان و جان ز تنم

ئەمەش بڕە شیعرێ کە لە خوالێخۆشبو خاڵەمینەی بەرزنجی بۆ مەلامارفی وتوە و بەڕێز جەنابی عەبباسی حەقیقی تەخمیسی کردوە.

کۆکە ئەی ماکی شیعر زانانم
کۆکە ئەی دەفتەرەکەی دیوانم
خاڵە فەرموویەتی لێت بروانم
کۆکە ئەی کۆکە ئەی نیشتمانم
خۆشەویستر لە هەناو و گیانم

کۆکە تۆ لەیل و ئەمن مەجنونم
هەوەڵین ئاوری لە دڵ بەر بونم
تۆی و تۆ بوی مەحەکی ئەزمونم
کۆکە ئەی جێگەی لە دایك بونم
کۆکە ئەی مایەی بیری رونم

دڵڕفێنە کەژ و کێو و دەشتی
دڵگرە ئاو و هەوا و جێگەشتی
کۆکە لوبنانی ئەتۆ یا رەشتی
کۆکە جێت لێ نەبێ وەك بەهەشتی
لە حەوت دەرکە بەدور و هەشتی

لاخر و پێگە چەم و بەر رۆژە
دنج و لاپەڕ وەکو چی وەك لۆژە
بیر و ئەندیشە بزیو بو سوژە
کۆکە هەر تۆی بە تەنێ بەر کوژە
خاکی کوردانم هەموی بێبوژە

خەبەرێکی بدە بەو دێیانە
تاقی لێدەن بە گوڵ و رێحانە
خاڵەمین هاتوە لە تۆ میوانە
پاش بڵاغ و قەژلیت جیرانە
هەم قزل گونبە دو دروێشانە

دێنە پێشوازی حەقیقی و ئاوات
بە شیعرگوتنی وەکو نوقڵ و نەبات
ئەم بە ئەو ئەو ئێژێ هات ئەوە
رۆژهەڵات گوڵە دێی عەیش ئابات

چوار دیوار و قەرەدا رۆژ ئاوات

«کۆکە ئەی کۆکە»

یەك یەك ئەو حەوتە بە موددەی حەوتە
خۆ وەکو کیشکچی قەرەولی شەوتە
خاسەکەو ونژەری کاتی خەوتە
ئالقەیان داوە لە تۆ ئەو حەوتە
تۆ نەقیمێکی بە شاز هەڵکەوتە

لە هەمو لایە کەوی ڕێبازی
کانی فەرهەنگ و ئەدەب جێی رازی
پیری ئەفغانی خودا لێی رازی
کۆکە پێیان ئەوتی شیرازی
بۆمە مامانی جێگەی شانازی

چاو نەبا نەگەرە کە بانوکی
موقلە بۆ کوێ چووە دادا چۆکی
بۆم بنوسێ مەسەلە و چیرۆکی
حاجی باپیر و حەقیقی و کۆکی
خاڵە مینش بلێ یخ دالۆکی(١)

١- خاڵەمین بەرزنجی لە نێو بنەماڵەیەکی زانا و عارف و خواناس و مەزندا لە ١٣٢٨ی مانگی لە گوندی کۆکە لەدایك بووە و لە ٢٤ی خاکەلێوە «نۆسان» ١٣٧١ی هەتاوی بارگەی بەرەولای خوا تێکناوە و خاڵەمینە زۆر قسەخۆش و هەست ناسك بوو لە ساڵەکانی ٣٧ تا خەرمانانی ١٣٤٠ی هەتاوی لە مەهاباد بوو لەگەڵ شەپۆل و زۆر هۆگری یەك بون و بە خۆشی شەپۆل بۆنوێژی جەماعەت دەهاتە خانەقای نەهری و کاتێ شەپۆل چووە تاران شیعر و قسەی خاڵەمینەی بۆ چووە و ئەوەیە کە لە لاپەڕەی ٢١ ژمارەی ٢ و ٣ی گۆواری گرشەی کوردستان یادی خاڵە مینە بەرزنجی کراوە و شیعری خۆشی ئەو بڵاو کراوەتە وە یەکەم ژمارەی گرشەی کوردستان لە ١٣٨١/٣/١ی زاینی بە کوردی لە تاران لە چاپدراوە و لە کوردەواری بڵاو کراوەتەوە.

سەرچاوە: ژمارەی ٥ و ٦ گۆڤاری نیشتمان ئۆرگانی کۆمەڵەی ژ ـ ك «لە ئەلمان» چاپ کراوەتەوە و رۆژنامەی شەهادەی کوردی ٢٩ نیسانی ١٩٨٦ زاینی ساڵی ٤ ژومارەی ساڵی ٣ بە قەڵەمی «شەپۆل» و کتێبی باوی کوردەواری کە لە سروش بۆ جاری دوەم لە ژێر چاپدایە (لاپەڕەی ١١٢ تا ١١٥.)

دیوانی کوردی خوالێخۆشبو مەلا مارف کۆکەیی لە ١٣٤١ی هەتاوی بە خەتی مەلاعبدالرحیم اسماعیلی قوزڵویی هەوشار دیوانە فارسی‌یەکەی نوسراوەتەوە و لە لایەن برایانی سەیدیان بە ئۆفسێت لە چاپ دراوە و لە یەکێ لە لاپەڕەکانیدا کە وێنەی برایانی سەیدیان چاپ کراوە بەرواری ٢٦ ـ ١٣٣١/٧ی هەتاوی بۆ نوسخەبەرداری نوسراوە.

محەمەد کوردعەلی

١٢٩٣ - ١٣٢٧ مانگی و ڕێکەوتی ١٨٧٦ - ١٩٥٣ زایینی.

محەمەد کوڕی عەبدوڕەزاق کوڕی محەمەد کوردعەلی مێژوزان، نوسەر، ڕۆژنامەنیگار، سیاسی و رامیار. ئەم زانا بلیمەتە لە رەگەزی کوردانی سلیمانی‌یە و لە ئاخری مانگی سەفەر لە ساڵی ١٢٩٣ مانگی و رێکەوتی ١٨٧٦ زاینی لە دیمەشق لە ژنێکی «شرکسیە» لەدایك بوە و لە فێرانکۆی «کافل سیبای ئەمیریە» خوێندن و نوسین و زانستی ئیسلامی و حیساب و تەبیعی فێر بوە و کارنامە و شادەی وەرگرتوە و چۆتە فێرگەی «رشدیەی عەسکەری» سەرەتای زمانی تورکی و لای مامۆستای تایبەت زمان و وێژاوەری زمانی فەڕانسەوی خوێندوە و فێری بوە و بۆ ماوەی دو ساڵیش لە فێرگەی «عازارین» مەعاریف و ئەدەبی زمانی فەڕانسەوی خوێندوە و لە پاشان لە یانە و دەفتەری کاروباری ئەجنەبی دەس بەکار بوە و لەو ماوەشدا لای «تاهیر جەزایری و محەمەد موبارەك و سەلیم بوخاری» دەرسی وێژاوەری و ئەدەب و فەرهەنگ و بەیان و تەفسیر و فیقە و مێژوی خوێندوە و دەسی کردوە بە موتالا و پیاچونەوەی ئەو کتێبە گرینگانەی وا بە زمانی فەڕانسەوی نوسرابون، وەکو نوسراوەکانی وێلتێر، رۆسۆ، موتسکیو و کەسانی‌تر. لەو دەمانەدا بەرپرسیاربونی نوسین و چاپ و بڵاوکردنەوەی رۆژنامەی حەوتانەی شام خرا ئەستۆی کوردعەلی و لە پاشان لە ساڵی ١٣١٩ مانگی و ١٩٠١ زاینی چۆتە میصر و دەسی کردوە بە نوسینی رۆژنامەی «رائید»ی میصری، دوای ماوەیەك گەڕاوەتەوە بۆ دیمەشق، دوبارە مەجبور بوە، بگەڕێتەوە بۆ میصر و لە ساڵی ١٣٢٤ مانگی و ١٩٠٦ زاینی دەسی کردوە بە نوسین و بڵاوکردنەوەی «گۆواری ئەلموقتەبەس» و لە هەمان کاتدا بوەتە سەرۆك و سەرنوسەری

رۆژنامەی «الظاهراليوميه» و کراوەتە ئەمینداری رۆژنامەی «موئەیەد» و لە دوای شۆرشی عوسمانی کە لە ساڵی ١٩٠٨ زاینی روی داوە، گەراوەتەوە بۆ دیمەشق و دوبارە «رۆژنامەی ئەلموقتەبەس»ی بڵاو کردۆتە و لە پاشان مەجبور بوە، بڕواتە دەرێ و چۆتە فەرانسە و میصر و لەویوە گەراوەتەوە بۆ دیمەیشق و لە دواییدا چۆتە ئیتالیا، سوئیس، فەرانسە، مەجارستان و قوستەنتەنیە بۆ لێکۆڵینەوە و توێژانەوەی دەس‌نوسراوەکانی مێژویی و نوسینی مێژو. لە ماوەی جەنگی جیهانی یەکەم «١٩١٤ ـ ١٩١٨» زاینی سەرۆکایەتی و سەرنوسەری «رۆژنامەی شەرقی دیمەشق»ی گرتۆتە ئەستۆ، پاش ماوەیەك چۆتە قوستەنتەنی‌یە[1] و لەویوە، کە دیمەشق بە زۆری ئینگلیس و سپای عەرەب گیرابو، ئەگەریتەوە بۆ شاری دیمەشق و ئەکریتە سەرۆکی دیوانی مەعاریف و مەجمەعی عیلمی: «کۆری زانستی» کە لە پاشان بە «مەجمەعی عیلمی عەرەبی» ناو براوە.

لەو سەردەمەی وا فەرانسەوی‌یەکان چونەتە سوریە محەمەد کوری عەلی بۆتە وەزیری مەعاریفی ئەوێ، پاش ماوەیەك بۆ کۆڵینەوە لە بابەت فێرکردن و بارهێنان و توێژانەوەی مەبەستی فەرهەنگی و هونەری و مێژویی چۆتە فەرانسە و بیلژیك و هولەند و ئینگلیس و ئیسپانیا و ئەڵمان و سوئیس و ئیتالیا و دوای گەرانەوە لەو سەفەرانە جارێکی‌تریش لە سەردەمی حوکومەتی تاجەدین حوسێنی، زیمنی ئەوەی سەرۆکی «کۆری زانستی عەرەبی» بوە، وەزارەتی مەعاریفی پێ سپێردراوە و بۆتە وەزیری فێرکردن و بارهێنان لە سوریەدا و بە ناوی نوێنەریش لە کۆنگرەی خۆرهەڵاتناسان لە دەوری ١٧ دا لە شاری «آکسفورد» بەشداری کردوە و پاش ماوەیەك چۆتە ئینگلیستان و بیلژیك و فەرانسە و دوای ئەم سەفەرە دەسی لە کۆری زانستی عەرەبی کێشاوەتەوە و بە

١- ئەستەمبوڵ

ناوی ئەندامێکی کارا هەڵبژێردراوە بۆ کۆڕی فەرهەنگی لە قاهیرەدا و لە ٢ی نیسانی ساڵی ١٣٧٢ مانگی و ١٩٠٣ زاینی لە دیمەشق وەفاتی کردوە و لە گۆڕستانی «باب صەغیر» نێژراوە.

محەمەد کوردعەلی لە نوسینەکانی خۆیدا، وەدوی شێوە نوسینی کوڕی خەلدون بۆ موقەدەمەکەی کەوتوە. هەندێ لە نوسراوەکانی محەمەد کوردعەلی ئەمانەن:

١ـ الاسلام و الحضارة العربية کە لە ٢ جەلْدا چاپکراوە و گەورەترین و پڕبایەخترین کتێبی محەمەد کوردعەلی‌یە.

٢ـ خوتەتی شام، چاپکراوە لە ٦ جەلْددایە کە لە روی چارسەت کتێب هەلْگوێزراوە و وەرگێڕاوە.

٣ـ گۆواری ئەلموقتەبەس، ٨ جەلْد و دو جوزوەیە.

٤ـ تاریخ الحضارة چاپی، کە دو جوزوە و لە زمانی فەرانسەوی نوسراوی شارل سنیوبوی بە عەرەبی تەرجەمەی کردوە.

٥ـ غرائب‌الغرب لە دو جەلْددا چاپ کراوە.

٦ـ امراءالبیان و المذکرات کە لە دو بەرگدا چاپکراوە.

٧ـ قەدیم و حەدیث پاڵاوتەی مەقالەکانیەتی و لە چاپ دراوە.

٨ـ کنوز الاجداد فی سیر بعض الاعلام چاپکراوە... .

٩ـ الادارة الاسلمیه فی عزالعرب چاپکراوە.

١٠ـ غوطا دیمەشق چاپی

١١ـ فەلاسیفەی ئیسلام

١٢ـ مذکرات لە چار جەلْدایە.

١٣ـ مێژوی ئەحمەدی کوڕی تۆلۆن و چەند ریسالە و ...

مەولانا محەمەد عەلی‌کورد دوای جەنگی جیهانی یەکەم لە سیاسەت دەسی هەلْگرتوە، بەلاٖم ژیانی فەرهەنگی و زانیاری ئەم زانا ژیر و پڕ بیرە لەو

دەمەوە وا لەگەڵ شێخ تاهیر جەزایری ناسیاو بوە، تا دەمی مەرگ درێژەی هەر بوە.

کوردعەلی زۆر دڵ و دەرون پاك و خۆش رەفتار و ئاکار و خو جوان و باش بوە، لە سەر دۆستی زۆر بوە و زۆر خۆگر و صەریح بوە و حەزی لە ئازادی و نەزم و تەکوز کردوە و ریابازی خۆش نەویستوە و لە ستەم و تەعەسوب و فێڵ و تەڵەکە بازی دڵگران بوە، توندە تەبیعەت بوە و خۆشی لە شادی و شادمانە هاتوە.

نمونەی خەتی محمدبن عبدالرزاق کوردعەلی من رسالةخاصة، مغزیا بوالدقی.

کُردعلی (محمد)

محمد کرد علی «١٢٩٣ ـ ١٣٧٢ هـ = ١٨٧٦ ـ ١٩٥٣ م»

محمدبن عبدالرزاق بن محمد، کردعلی: رئیس المجمع العلمی العربی بدمشق، و مؤسسه و صاحب مجلةالمقتبس و المؤلفات الکثرة. واحدکبار الکتاب. اصله من اکراد السلیمانیة «من اعمال الوصل».

سەرچاوە: «خ» فهرس المولفين بالظاهرية «ط» محمدكرد على: خطط الشام ٦: ٤١١ ـ ٤٢٥، جمال باشا: المذكرات ٣٣٨، احمدامين: فيض الخاطر ٨: ١٢٨ ـ ١٣٣، طرازى: خزائن الكتب العربية ١: ٢٨١، ٢٨٢، اسماعيل عبدالحميد: الادباء الخمس، شفيق جبرى: محمد كردعلى، سامىالدهان: محمد كردعلى، عباس العقاد: مطالعات فى الكتب و الحياة ١٨٠ ـ ١٨٦، صالح السودانى: الاسرارالسياسية ٢٦٠، ٢٦١، فائز سلامة: اعلام العرب ١٧٤ ـ ١٧٩، سيدقطب: كتاب و شخصيات ٣٤٦ ـ ٢٥٠، محمدعبدالفتاح: اشهرمشاهير ادباء الشرق ١ :٧٢ ـ ١١٢، من هو ٦٣٩، ٦٤٠، فخرى بارودى: المذكرات ١: ٧٩ ـ ٨١، محمدكرد على: المذكرات، فهرس الازهرية ٦: ٢٦٤، الكتبهالبادية: فهرس الادب ٧٠، سامى الكيالى: الادب العربى المعاصر فى سورية ١٣، ١٤، ٢٨، ١٠٧ ـ ١١٦، حسن الريس: شخصية محمدكرد على، فهرسدار الكتب المصرية اللحق الاول الجزء الثالث ٦٧، فهرس دارالكتب المرية ٤: ١٦٣، ١٦٧، ٦: ٣٤، ٤٥، ٨:١٧، ١٢٢، ١٨٨، شفيق جبرى: مقدمةالادب العرب الكيالى.

Brockelmann g, III: 435 _ 434

«م» صلاحالدين المنجد: الادب س ٩، ع ٦، ص ٥٧، ٥٨، ع ١٠، ص ٥٣، الاديب س ١٢، ع، ض ٧٦، شفيق جبرى: الاديب س ١٦، ع ٦، ص ٧٩، حتى كنعان: التمدن الاسلامى ١٩: ٥٦٥، ٥٦٦، التمدن الاسلامى ٢١: ٦٩٢، ٦٩٣، ٢٤: ٤٠ ـ ٤٤، احمدصقر: الثقافة ـ ٢: ٩٣، الثقافة ٢: ٣٤٣، ٣٤٤، احمد محرم: الثقافة ٢: ١١١٧، ١١١٨، احمد امين: الثقافة ص ١١، ع ٥٤٢، س ٦ ـ ٩، ص ١٢، ع ٦١٤، ص ٦، عبدالسلام النجار: الثقافة س ١٢، ع ٦٢٧، ص ٢٤، الحديث ٢: ١٨٨، ٢٠٦ ـ ٢٠٨، ٣: ٥١٦، ٥١٧، وجيه بيضون: الحديث ١٥ :٢٤٢، ٢٤٣، ٣١٦، الحديث ١٢: ٣١٩، الحديث ٢٠: ٦٥، سامى الكيالى: الحديث ٢٧: ٢٢٤، ٢٢٥، الحديث: عدداغيار

١٩٥٣ م، شفيق جبرى: الحديث ٣١: ٣٦٤ ـ ٣٧٥، عزالدين التنوخى: الحريةببغداد ١ :٧٥ ـ ٨٠، الحرية ٢: ١٣٧ ـ ١٤٢، ٢٩١ ـ ٢٩٩، الحسناء بيروت ١: ٢٤٧، ٢٤٨، الحقائق بدمشق ١: ٣٦٩ ـ ٣٧٣، ٤٦٩ ـ ٤٧٢، ٤٧٥ ـ ٤٧٩، ٢: ١٢٠، انستاس الكرملى: دمشق ٢: ٤٤٥، ٤٤٦، الرسالة بالقاهرة ٣: ١٩٨، شكيب ارسلان: الرسالة ٣: ١٢٧٩، ١٢٨٠، ١٥٥٥، الرسالة ٩: ١٣٠٢، الزهراء بالقاهرة ٣: ٤٠٩، ٤١٠، ٥: ٢٢٨، ٢٢٩، الزهور ١: ١٠١، ٢: ٢٨٦، السلام بتطوان س ١، ع ١، ص ٣٣، ٣٤، الضياء ٨: ١٨٠، العرفان ٢ ١٢٣، ٩: ٢٧٤، ١٠: ٢٩٥ ـ ٢٩٧، الحومانى: العرفان ١١: ٦٥ ـ ٦٧، ١٩٣ ـ ١٩٨، العرفان ١٩: ٢١٨، ٢١٩، اديب التقى: العرفان ١٩: ٥٥٥ ـ ٥٦٠، العرفان ٣٧: ٧٠٣، ٧٠٤، ٣٩: ٤٠٣، محمدسعيدالعريان: الكاتب المصرى ٥: ٧٤٥ ـ ٧٤٧، ٨٦٢ ـ ٨٦٤، ١٠: ٦٣٨، ٦٣٩، ١١: ٢١٦، ٢١٧، ٢٨٥، ٩: ٧٤٥ ـ ٧٥٧، ٨٦٢ ـ ٨٦٤، ١٠، ٦٣٩، ١١: ٢١٦، ٢١٧، ودادسكاكينى: الكتاب ١١: ٦١٠، ٦١٢، زكى المحاسنى؛ الكتاب ١٢: ٥٧٧ ـ ٥٧٩، اللكيهببيروت ١١: ١٤٢، اسد رستم: الكلية ١٢: ٤١ ـ ٤٥، الكلية ١٣: ١٥٧ ـ ١٥٩، ١٥: ٤٩٨، لغةالعرب ٤: ٥٤٤ ـ ٥٥٩، ٦ : ٢٣٠، ٢٣١، ٨: ٧١ ـ ٧٣، ١٤٩ ـ ١٥١، ٢٢٩ ـ ٢٣٣، مجلة سركيس ٦: ٣٠٩، ٥٩٨، مجلةالمجمع العلمى العربى ٥: ١٩٣ ـ ١٩٥، عارف النكدى: مجلةالمجمع ٦: ٣٢٦ ـ ٣٢٨، ٧: ٥١٠ ـ ٥١٨، ١٠: ٥٩ ـ ٦١، محمدكرد على مجلةالمجمع ٩: ١٢١، ١٢٢، شفيق جبرى: مجلةالمجمع ١٩: ٣٥٨، ٢٢: ١٥٠، ١٥١، ودادسكاكينى: مجلةالمجمع ٢٤: ١١٥ ـ ١١٨، بهجةالبيطار: مجلةالمجمع ٢٥ ١٤٢ ـ ١٤٦، شفيق جبرى: مجلةالمجمع ٢٦: ٢٨٨ ـ ٢٩٠، مجلةالمجمع ٢٨: ٣١٩، جعفرالحسنى: مجلةالمجمع ٢٩: ٢٩٨، صلاح‌الدين الكواكى ٢٩ : ٢٩٩، حكمت هاشم: مجلةالمجمع ٢٩: ٤٤٥، ٤٤٦، سامى‌الدهان: مجلةالمجمع ٣٠: ٢١١ ـ ٢٥٢، مصطفى الشهابى

٣٠: ٣٢٨ ـ ٣٣٢، مجلةالمجمع ٣١: ٥٣٧، ٣٦٩، مصطفى ال شهابى مجلةالمجمع ٣٢: ٥١٦، ٥١٧، كامل عياد: مجلةالمجمع ٣٤: ١٦٥ ـ ١٩١، شفيق جبرى: مجلةالمجمع ٣٤: ٣٩٠ ـ ٣٩٢، مجلةمجمع فؤاد ١: ١٣، المسرة ١٢: ٦٣٥، المشرف ١٣: ٨٧١، ٨٧٢، محمدأمين حسونة: المعرفةبالقاهرة ٢: ٧٣٧ ـ ٧٥٧، المقتبس ٨: ٧١٠، ٧١١، المقتطف ٤٣: ٥٩١، ٥٩٢، ٧٠: ٤٥٨ ـ ٤٦٠، ٥٨٠ ـ ٥٨٢، ٧٢: ٥٦٢، محمود شاكر: المقتطف ٨٦: ١٠٩ ـ ١١٢، المكتبة ١: ٢٤ ، ٢٥، السنار، ٧٢٠، ١٣: ٤٢٠، المنتقد ٢: ٢٨٢، ٢٨٣، المواهب بالارجنتين س ٩، ع ٤، ص ٤٠، البنراس ٢: ٣٥، ٣٦، النجم بالموصل ١: ٣٣٧، الهلال ١٤ :٢٥٥، الورود س ٦، ع ٢، ص ١٥.

laussey: Bulletin Detudes orientales I: 196, 197, S. Dahan: Melanges I: 379 _ 394, Anoales de linstiut Detu. des orienales OOO: 273.

«ج» عمرالطيبى الزمان المدشقية عدد ٦

نيسان ١٩٥٣ م و ج ١٠ لاپەڕەی ١٦٢ معجم‌المؤلفين عمررضا كحاله چاپی بيروت و ئەعلام ـی زەرەكلی ج ٦ چاپی ٦ سالّی ١٩٨٤ از لاپەڕەی ٢٠٢ تا ٢٠٣ شەپۆل و تاريخ مەشاهير ـ ی كورد، ئوستادبابامەردۆخ رۆحانی ج ٢ لاپەڕەی ٣٢٠ چاپی ١٣٦٦.

محمدعلى كرد على

على سيارة. فى احدى زياراته لمصر و هو فى الوسط بنظارته و عن يمينه ابراهيم عبدالقادر المازنى و الى يساره المؤلف.

محمد كرد على

«١٢٩٣ - ١٣٧٢ ٢ = ١٨٧٦ - ١٩٥٣م»

محمدبن عبدالرزاق بن محمدكرد على: رئيس المجمع العلمى العربى بدمشق، و مؤسسه و صاحب مجلة «المقتبس» و المؤلفات الكثيرة. و أحد كبار الكتاب. اصله من اكراد السليمانيه «من أعمال الموصل»

زانای ناودار مامۆستا مەلاعیصامەدین ماجدی

١٢٨٢ ـ ١٣٢٥/١١/١١ کۆچی هەتاوی

ئەم زانا پایەبەرزە خواناسە یەکێك لە مامۆستا باش و مودەریسەکانی فەرهەنگ و مەعاریفی ئیسلامی رۆژگاری خۆی بوە و خزمەتێکی زۆری بە زانست و دین و عیلم و شەریعەت کردوە و خەڵکی بۆ ڕێگای دین و قورئان و شەریعەتی ئیسلام ڕێنوێنی کردوە و پەندی خەڵکی داداوە و چەندین فەقێ و مەلای چاك و زانای پێگەیاندوە و نەخشێ زۆر گرینگی لە فێرکردن و بارهێنانی خەڵکدا بە ئەستۆ گرتوە و فەرهەنگ و زانستی لە مەڵبەندی کوردستاندا لە بەشی سەقز و ئەو ناوەدا بەرز کردۆتەوە و پلەی زانیاری خەڵکی لە کوردەواریدا بردۆتە سەرێ و زانست و زانینی بڵیند و بەرز کردۆتەوە.

ئەم زانا پایەبەرز و تەرزە ناوی شەریفی مامۆستا مەلا: عصام‌الدین ـ وە کوڕی زانای پایەبەرز و گەورە خوالێخۆشبو «قاضی عبدالکریم ماجدی»یە و لە مانگی ئەسەد «گەلاوێژ» لە ساڵی ١٢٨٢ کۆچی خۆری لە گوندی «درگاسلێمان»ی سەر بە شاری سەقز لە کوردستاندا لە دایك بوە و لە ناو یەك بنەماڵەی زانست پەروەر و عالم و زانا و رۆحانی گەورە بوە و پەروەردە کراوە و پێ‌گەیوە.

مامۆستا «مەلا عصامەدین ماجدی» لە سەرەتاوە قورئانی کەریم و کتێبەکانی باوی ئەو سەردەمەی تا کتێبی شەرحە عەقاید لە ئەقیدە و ئیسباتی تەوحید و زات و سیفاتی خوادا لای باوکی لە فێرگە و حوجرەی گوندی درگاسلێمان خوێندوە، لە پاشان چۆتە فێرگەی خوالێخۆشبو حاجی مەلاعەبدولقادر، خەڵیفەزادە نامۆستا و دەرس بێژی مزگەوتی دومنارەی شاری سەقز و دوای ماوەیەك لەوێوە ئەچێتە لای خەڵیفە مەلا «عبدالرحیم» هەوشاری

لە فێرگەی گوندی «هێجانان»ی سەر بە شاری سەقز، مامۆستا مەلا عصامەدین ماجدی وەکو هەمو مەلا و فەقێکانی ناو کوردەواری هەڵوەدای فێربونی مەعاریفی ئیسلامی لەم فێرگە بۆ ئەو فێرگە بەرێوە بوە، بەڵێ مامۆستا «مەلا عصامەدین ماجدی» بۆ بەدەسهێنانی زانست و زانیاریەکی زۆرتر لە هێجانانیشەوە ئەچێتە لای مامۆستا مەلاصادق سەدرابادی مامۆستای گوندی «ئاڵکەڵو»ی حەومەی شاری سەقز و لە پاشان بۆ خوێندن لەگەڵ یەکێك لە باش موستەعیدەکان بە ناوی «مەلا محەمەد داود ـ داودی» کە لەم دوایانەدا لە گوندی «هێجانان» مودەریس بوە ـ ئەچنە «شارەزور»ی گەرمێن لە فێرگەی زانای ناودار خوالێخۆشبو مەلا «عبدالعزیز» مامۆستای فێرگەی گوندی «پریس» دەس ئەکەن بە خوێندن و پیاچووونەوە و پاش ماوەیەك هەردوکیان لە خزمەت ئەو مامۆستا: مەلا «عبدالعزیز»ە ئیجازەی ئیفتا و تەدریسی مەعاریفی ئیسلامی و قورئانی و مەلایەتی وەرئەگرن.

لە کاتی گەڕانەوە بۆ ئێران لە گوندی «ڕەشەدێ» لە نیزیك شاری مەریوان مامۆستا مەلاعصامەدین ماجدی لائەدا و لای مامۆستا مەلاحەمەدئەمین مودەریسی ڕەشەدێ بۆ ماوەیەك لای ئەو زانایە دەس ئەکا بە خوێندن و پیاچونەوەی زانست و مەعاریفی ئیسلامی و لە خزمەت ئەو مامۆستا مەلاحەمەدەمینەش ئیجازە وەرئەگرێ و ئەگەڕێتەوە بۆ سەقز و دوای ماوەیەك بۆ تەحقیق و لێکۆڵینەوەیەکی زیاتر ئەچێتە لای «حەزرەتی حاجی بابا شێخ سەیادەت» فێرگەی گوندی «جەمیان» و دوای ماوەیەکیش لەوێوە ئەچێتە لای زانای ناودار مامۆستا مەلاسەید حوسێن «کانیەڕەش» و لەوێوە ئەڕواتە فێرگەی حاجی مامۆستا مەلاسەید عەبدولکەریم «باغچە» و دوای ماوەیەك لەوێشەوە ئەچێتە فێرانکۆی «تورجان» فێرگەی مامۆستا مەلاعەلی حەفیدوەلزی مودەریسی شارەدێی تورجان و لەوێ لای مامۆستا مەلا عەلی[1] ئیجازەی ئیفتا و تەدریس وەرئەگرێ و تەشریفی موبازەکی دوای ئەم ئیجازە وەرگرتنە ئەچێتە گوندی

«سەڵتەکەڵتو» لای شاری سەقز ئەبێتە مامۆستای دەرس بێژ لە فێرگەی ئەو گوندە و خەریکی دەرس وتنە: بە فەقێیان ئەبێ و ئیمامەت و جومعە و جەماعەت بۆ خەڵك ئەکا و باری دینی و ئەخلاقی موسوڵمانانی ناوچە بەڕێوە ئەبا و خەڵك فێری خو و ئاکاری چاك و باش ئەکا و لە هەر بار و بابەتێکەوە، تێ ئەکۆشێ خەڵك بەرەو فێربونی زانست و عیلم ببا و شەریعەت و دین و خواناسی و زانست بە خەڵکی کوردەواری فێر بکا. لە راستیدا کۆڕ و فێرگە و حوجرەی خوالێخۆشبو مامۆستا مەلا عیصامەدین ماجدی زانکۆ و زانستگەیەك بوە، کە دەسە دەسە و پۆل پۆل باش فەقێ و مەلا ئەچونە خزمەت ئەو زانا پایەبەرزە، زانست و مەعاریفی ئیسلامی لێ فێر ئەبون، هەر مەلا و فەقێیەك لە فێرگە و حوجرەی فەقێیان دەرس تەواو ئەکا و ئیجازەی مەلایەتی وەرئەگرێ، لە راستیدا وەکو فەوقەلیسانس یا دوکتۆرای زانست و زانیاری وەرگرتبێ وایە.

←١- حەزرەتی حاجی باباشێخ سەیادەت لەو ئیجازەدانەدا حوزوری دەبێ. «شەپۆل».

مامۆستا مەلاعصامەدین ماجدی پاش چەن ساڵ‌دەرس وتنەوە بە فەقێیان لە گوندی «سەڵتەکەڵتو» ئەچێتە گوندی «گەورەقەڵا»ی مەڵبەندی شاری سەقز و نێزیکەی ساڵێکیش لە گوندی «مەرخوز» خەریکی دەرس وتنەوە بە فەقێیان بوە.

ئەبێ بزانیت زانایی مامۆستا مەلاعصامەدین ماجدی دەنگی دابۆوە و لە هەر لایەکەوە باش‌فەقێ خۆی بۆ فێرگە و حوجرەی ئەو زانا گەورە چاك و دڵ پاك و خو و ئاکار چاکە ئەکوتا تا لە سەرچاوەی عیلم و زانستی ژیان هێنەری ئەو گەورە زانایە، تاسە و تونیەتی زانستی خۆیان بشکێنن و دڵ و مێشکی خۆیان بە زانستی بە دانستەی ئەو عالمە نورانی‌یە پاراو بکەن و زاخاوی بدەن، لە ماوەی تەدریسدا زانایانێکی وەکو خوالێخۆشبو مەلا «محەمەدئەمین شەریعەتی» مودەریسی مزگەوتی حاجی حەکیمی سەقز و خوالێخۆشبو «مەلاشێخ حوسێن‌خان» عەلایی ئەردەڵان،[1] یا زانایەکی وەکو خوالێخۆشبو «حاجی مەلاصالح رەحیمی» «مەلا خەسەن ئەدیبی» کە لە ساڵی ١٣٠٠ کۆچی خۆری لەدایك بوە و ئێستا لە حاڵی ژیان‌دایە خوا بیپارێزێ. یا زانایەکی وەکو ماموستا مەلاسەعید[2] دیارە زانایانێ زۆر لە فێرگەی مامۆستا خوالێخۆشبو مەلا عصامەدین ماجدی فێربون و بارهاتون و ئەوانیش وەکو مامۆستاکەی خۆیان بۆ خزمەت بە زانست و فەرهەنگ و فێرکردن و بارهێنانی خەڵك کۆشاون و

١- لە ساڵی ١٣٠٩ کۆچی لەدایك بوە و لە ٥٦ ساڵیدا لە رۆژی هەینی ١٣٦٥/٢/٥ کۆچی خۆری وەفاتی کردوە.

٢- مامۆستا مەلاسەعید ئیبراهیمی محەمەدی لە ساڵی ١٣١٢ کۆچی خۆری لەدایك بوە و تا ئێستا چەن کتێبی وەکو ناسیاوی لەگەڵ «تحولات مذاهب اسلام» چاپی ١٣٦٤ـ گەشتی لە عیلمی بەلاغە چاپی ١٣٦٤ ـ دروسی عەرەبی «جزوە» چاپی چاردەهەم ساڵی ١٣٥٣ ـ «کتێبی وَضْعُ وَاِسْتِعارَە» بە فارسی، ئەمە تەحقیق و لێکۆڵینەوەیە.

ئەکۆشن.

مەولانا مامۆستا مەلاعصامەدین ماجدی لە ١٣٢٥/١١/١١ کۆچی خۆری لە گوندی «مەرخوز» بارگەی بەرەولای خوا تێکناوە. خوا بیبەخشێ.

ئەم بەسەرهاتە بەرێز جەنابی «مەلاحەسەن ماجدی» ئیمامی مزگەوتی حاجی‌مەلا برایمی شاری سەقز بە فارسی لە بابەت مەولانا مامۆستا مەلاعصامەدینی برای خۆی نوسیویەتی و بە دیاری بۆ ئێمەی ناردوە و ئێمەش کردمانە کوردی و هەندێکمان لە سەر زیاد کرد و ئەوا بە سپاسەوە لە چاپی ئەدەین و لەبەر خوایش ئەپاڕینەوە ئەونەی گڵ بە سەر گڵکۆی مەولانا مامۆستا مەلاعصامەدینەوەیە، ئەونە خوا دەوامی عومری «بەرێز جەنابی مەلاحەسەن ماجدی» بدا و بە سلامەتی بژین.

ناوی ئەو گوندانەی وا مامۆستا مەلاعصامەدینی لێ بوە:

ـ نوکتە: درگاسلێمان ـ دێیەکە لە دیهستانی سەرشیوی سەقز لە ١٨ کیلۆمیتری جنوبی خۆرهەلاتی شاری سەقز و ٥ کیلۆمەتری جادە ئیسفالتەی سنەیە، کوێستان وساردە ـ ٥٠٠ کەس حەشیمەتی هەیە و کورد و سونین. لە کانی و چۆم ئاو ئەخۆنەوە، بەرهەم: دانەوێلە، گەنم و جۆ و شیر و کەرە و ماست و پەنیر، کەمێ میوە و توتن ـ کار: کشت‌وکاڵ و ماڵات‌داری، ڕێگا خاکی‌یە و مزگەوت و مەلا و فەقێ و فێرگەی تازەشی هەیە.

ئالکەڵو ـ گوندێکە لە دیهستانی کوڵتەپەی فەیزوڵابەگی بەشی ناوەندی شاری سەقز ـ لە ١٨ك خۆرهەلاتی سەقز و ٦ك باکوری ناصراوادایە و کوێستان و ساردە و ٣٥٠ کەس حەشیمەتی هەیە و کورد و سونین.

لە کانی و کارێز ئاو دەخۆنەوە، بەرهەم: دانەوێلە گەنم و جۆ، توتن و شیر و ماست و دۆ، کار = جوت‌وگا، مەڕ و ماڵات‌داری، ڕێگا: خاکی، فێرگەی تازە و حوجرەی مەلا و فەقێ‌شی هەیە.

ڕەشەقەڵات ـ گوندێکی، بچوکە و لە دێهستانی سەبەتڵوی بەشی «بانە» و

سەقزە و لە ٦ ك باكوری خۆرهەلاتی بانە و ٢ ك باكوری جادەی بانە بۆ سەقز دایە و ١١٠ کەس حەشیمەتی هەیە و کورد و سونین.

سەلّتەکەلّتو ـ گوندێکە لە گوندەکانی سەرشیو بەشی ناوەندی شاری سەقز و لە ١٦ ك جنوبی سەقز و ٣ ك «وَرَنانی» دایە، کوێستان و ساردە و ٥٥٠ کەس حەشیمەتی هەیە و کورد و سونین، لە کانی و چۆم ئاو ئەخۆنەوە، بەرهەم: دانەوێلە و گەنم و جۆ، توتن، کەمێ میوە، شیر و کەشك و پەنیر و ماست و کەرە ـ کار= کشتوکاڵ و مەڕ و مالاّتداری و ڕێگا: خاکییە.

گەورەقەلا: دێیەکە لە دیهستانی سەرشیو بەشی ناوەندی شاری سەقز و لە ٢١ ك جنوبی سەقز و ٦ ك خۆرئاوای قشلاخ پل دایە و.کوێستان و ساردە و ٤١٠٠ کەس حەشیمەتی هەیە و کورد و سونین و لە کانی و چەم و ئاو دەخۆنەوە ـ بەرهەم: دانەوێلە و گەنم و جۆ، توتن و شیر و ماست و کەرە و پەنیر ـ کار = کشتوکاڵ و مەڕومالاّتدارییە و ڕێگا: خاکییە.

جەمیان ـ دێیەکە لە دیهستانی تورجان، بەشی بۆکان شارستانی مەهاباد و لە ٢٥ ك جنوبی خۆرئاوای بۆکان و ١٤/٥ك خۆرئاوای جادە ئیسفالّتەی بۆکان بۆ سەقزە و کوێستان و موعتەدیلە و ١٩٠ کەس حەشیمەتی هەیە و کورد و سونین. لە کانی ئاو دەخۆنەوە ـ بەرهەم = دانەوێلە و گەنم و جۆ و توتن ـ کار = جوت و گاو مەڕ و مالاّت داری و کاردەستی جاجم، بەرماڵ، ڕەشکە، کەژ و، گوریس، تێر و جەواڵ و گۆرەوی و دەسکێش و ئارەخچن و شتیوایە.

کانییە ڕەش: ـ دێیەکە لە دیهستانی ئاختەچی بەشی حەومەی شارستانی مەهاباد و لە ٣٠ك جنوبی خۆرهەلاتی مەهاباد و ٣٠ك خۆراوای جادە ئیسفالّتەی بۆکان بۆ میاندواوە، کوێستان و موعتەدیلە و ٥٥٩ کەس حەشیمەتی هەیە و کورد و سونین و لە کانی ئاو دەخۆنەوە. بەرهەم: دانەوێلە و گەنم و جۆ و توتن، ـ کار = جوت و گا و کەردارییە. کاردەستی جاجم و بەرماڵ و ڕێگا: خاکییە.

کانییە ڕەش ـ گوندێکە لای نەلّینی بەشی سەردەشت بەشی شاری مەهاباد و ٣٢ك باکوری سەردەشت و ١٣ك باکوری خۆراوای جادەی

سەردەشت بۆ مەهابادە و کوێستان و موعتەدیل و سالمە و ۱۵۹ کەس حەشیمەتی هەیە و کورد و سونین و ئاو لە چاوە دەخۆنەوە. بەرهەم= دانەوێڵە، توتن، ماڵاتداری، کاردەستی جۆلایی جاجم، رێگا: خاکی‌یە و سێ کانی‌یە رەشی تریشمان هەیە، بەڵام جەنابی مەلاحەسەن ماجدی رونی نەکردۆتەوە کە مامۆستا مەلاعصامەدین ماجدی لە کێهە کانی‌یەرەش بوە.

هێنجانان ـ گوندێکە لە گوندەکانی سەرشیو بەشی ناوەندی سەقز لە ۱ك جنوبی خۆرئاوای سەقز و ٤ ك جنوبی جادەی سەقز بۆ بانە، کوێستان و سارده ۵۵۰ کەس حەشیمەتی هەیە و کورد و سونین، لە کانی ئاودەخۆنەوەو بەرهەم دانەوێڵە و گەنم و جۆ توتن و کەمێ میوە و شیر و کەرە و پەنیر ـ کار= کشت و کاڵ و مەڕ و ماڵات داری، جادە خاکی‌یە.

مەرخوز ـ گوندێکە لە دیهستانی میرەدێ بەشی ناوەندی شاری سەقز و لە ۱۰٦ك باکوری خۆرئاوای سەقز و ۱۲ك جنوبی خۆرئاوایی رێگای ئیسفاڵتەی سەقز بۆ بۆکان و میاندواودایە و کوێستان و سارده و ۱۰۰۳ کەس حەشیمەتی هەیە و کورد و سونین. لە کانی ئاو دەخۆنەوە، بەرهەم دانەوێڵە و گەنم و جۆ و توتن و شیر و کەرەو پەنیر ـ کار=جوت و گا و مەڕ و ماڵاتداری و رێگا خاکی‌یە.(۱)

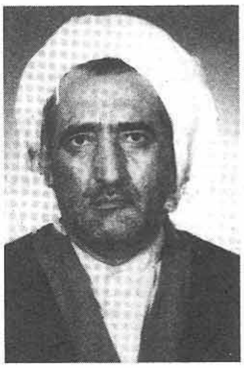

حاجی مامۆستا مەلا حەسەن ماجدی کە لەساڵی ۱۳۰٦ی هەتاوی لەشاری فەرهەنگ پەروەری سەقز لە دایک بووە

۱- ئەم مەبەستە لە رۆژنامەی شەهادە بە قەڵەمی «شەپۆل» ۱۰ مارسی ۱۹۸۷ زاینی و ۱۰ پۆلانی ۲۵۹۸ کوردی لاپەڕەی ۳ ساڵی ٤ ژمارەی ۱٦٥ بڵاو کراوەتەوە و لە کتێبی تاریخ مەشاهیری کورد ج ۳ چاپی ۱۳۷۱ لاپەڕەی ٦۳٦ تا ٦۳۸ نوسراوی ئوستادبابامەردۆخ شەرحی حاڵی عەلامە عصام‌الدین ماجدی لە رۆژنامەی شەهادەی ژمارەی ۱٦٥ نەقڵی قەول کراوە بەڵام ناوی نوسەرەکەی (شەپۆل) نەبراوە.

بەڕێز حاجی مامۆستا مەلاعەبدوڵا محەمەدی

١٢٩٦

زانا و مودەڕیسێکی گەورەی وەکو حاجی مامۆستا مەلا عەبدوڵا محەمەدی ئیمامجومعەی ئێستای شاری سەقز کە بە سەدان فەقێ و مەلای وەکو مەلاعەبدولکەریم شاریکەندی «مستەفاپور» کە[1] لای ئەم حاجیمامۆستا مەلا عەبدولای محەمەدییە دەرسی مەعاریفی ئیسلامی خوێندوە. خۆم (شەپۆل) لە ساڵی ١٣٣٤ هەتاوی لە فێرگەی گوندی گەردیگلان موڵکی سەید کامیل شائیمامی زەنبیلی «ئاوات» لای ئەم حاجی مامۆستا مەلا عەبدوڵایە فەقێ بوم کە شەهید شاریکەندیش لای مامۆستا حاجیمەلا عەبدوڵای دەخوێند و فەقێی وەك مەلا تاهای حیکمەتی لێبو. ئەم حاجی مامۆستا مەلا عەبدوڵایە لە ساڵی ١٢٩٦ هەتاوی لە گوندی قوڵتەی سەردەشت لەدایك بوە و لای مامۆستا مەلاسەید حوسێنی تایربوغەیی کە عالمێکی گەورە و ناودار بوە و لای مەولانا وەڵزی و لای مەولانا مەلاحوسێن شێخی خوێندویەتی و پاش تەواوکردنی زانست و مەعاریفی ئیسلامی لە ساڵی ١٣١٩ هەتاوی لای زانای گەورە مەولانا مەلا ئەبوبەکر ناودار بە مەلا گچکەی هەولێری ئیجازەی ئیفتا و تەدریسی وەرگرتوە و ماوەی «٥٣» ساڵە کە بۆتە مودەڕیس و بە سەدان فەقێ و مەلای فێری زانستی مەعاریفی ئیسلامی کردوە و هەزاران فتوای شەرعی داوە و کار و باری مسوڵمانانی بەڕێوە بردوە و لە جومعە و جەماعەتدا بۆ خەڵك مەوعیظەی کردوە و خەڵکی پەند داداوە و زانستی فێر کردون و ئیمامەتی

١- زانای ناودار شەهید شاریکەندی ١٣٠٥ لە قاجر لە دایك بوە و لە نۆسانی ١٣٦١ هەتاوی لە مەهاباد شەهید کراوە.

کردوە و دەرسی دینی و شەرعی وتۆتەوە و خەڵکی فێری زانست کردوە و بە باری چاکە باری هێناون. حاجی مامۆستا مەلا عەبدوڵا زانایەکی قسە خۆش و نوکتەزان و نەترس و نەتەوە خۆشەویستە، لە خوا داوا ئەکەین ئەم زانایە هەر خۆش بێ و خوا بیپارێزێ. ئەم مەبەستە لە رۆژنامەی شەهادەی کوردی بە قەڵەمی «شەپۆل» لە ٧ ئوکتوبری ١٩٨٦ زاینی و ٢٥٩٨/٧/١٢ کوردی و ١٢ رەزبەری ١٣٦٥ هەتاوی ساڵی ٤ ژمارەی ١٤٢ بڵاو کراوەتەوە.

زانای ناودار مامۆستا مەلاکەریم مودەڕیس

۱۳۲۳ مانگی و ڕێکەوتی ۱۹۰۳ زاینی

عەللامە عەبدولکەریم کوڕی محەمەد ناودار بە «مەلاعەبدولکەریم مودەڕیس» ئیمامی شافعی ڕۆژگار، لە گوندی «تەکیە»ی، نیزیکی خورمال لە مانگی «ڕەبیع‌الاول» لە کاتی بەهارا لە ساڵی ۱۳۲۳ مانگی و ڕێکەوتی ۱۹۰۳ زاینی لە دایك بوە.

ئەم زانایە، کوڕی محەمەد کوڕی فەتاح کوڕی سلێمان کوڕی موستەفا کوڕی محەمەدە و لە هۆزی «هۆزقاضی»یە کە ئەو بنەماڵە، ئێستا لە سەیدصادق و گوندی «مایندۆل» لە «سەرا و ،سوبحان‌ئاغا» و لە گوندەکانی دەوروبەری‌دان.

لە سەرەتای منالییەوە، دەسی کردوە بە خوێندنی قورئان و کتێبە وردیلەکانی دینی و هەر بە منالی باوکی بە ڕەحمەتی خوا چووە و لە ساڵی ۱۳۳۱ی مانگی لە سەرەتای مانگی محەڕەمدا دەسی کردوە، بە خوێندنی تەصریفی زەنجانی لە زانستی صەرفا. لە دواییدا حوجرە بە حوجرە و فێرگە بە فێرگە بە دوی فێربونی زانستا گەڕاوە و لە لای یەکێك لە دۆستانی باوکی تا سەر بەحسی «تەمیزی» کتێبی «جامی» خوێندوە و لەو سەردەمەدا کە ئاگری جەنگی ناو گەلانی یەکەم هەڵکراوە، ئەو چۆتە شاری سلێمانی و لە فێرگەی مزگەوتی مەڵکەندی و مزگەوتی مەلامحەمەد ئەمین «بالکدەری» لە گەڕەکی سەرشەقام خەریکی خوێندنی شەرحی سیوتی ئەلفییەی کوڕی مالك‌بوە.

دوای گرانییەکە لە سلێمانییەوە، چۆتە هەورامان: «پاوە» و چۆتە فێرگەی خانەقای «دورۆ»ی شێخ عەلائەدین کوڕی شێخ‌عومەر ضیائەدین کوڕی شێخ‌عوسمان سراجەدین و دەرسی نەحو، مەنتیق، آداب‌البحث، تەشریح، لە فەلەکیات‌دا و فقهی خوێندوە. تا شێخ لە ۱۳۳۸ی مانگی باری کردۆتە:

«بیارە» بۆ ماوەیەك لێی دور کەوتۆتەوە و لە دواییدا بە قسەی شێخ گەڕاوەتەوە لای شێخ و لە فێرگەی «ئەبوعوبەیدە» لای زانای ناودار مەلا محەمەد سەعید، عوبەیدی بورهانی گەلەبنەوی لە مەنتیقدار خوێندوە و لەوێوە چۆتە باڵك و هەشتمانگ لای مەلامەحمود فەرایزی شێخ مارفی نۆدێ و شەرحی ئەقاییدی نەسەفیشی تا باسی «رۆئیەت» خوێندوە و لە دواییدا بە قسەی شێخ عەلائەدین گەڕاوەتەوە «بیارە» دەسی کردوە بە خوێندن لای مەلا ئەحمەدە رەش و شەرحە ئەقاییدی تەواو کردوە و مەنزوومەی زانای ناودار و خواناسی گەورەی کورد، مەلاعبدالرحیم مەولەوی تاوگۆزی[1] بە زوانی کوردی لە ئیدئۆلۆژی و ئەقاییدا خوێندوە و لە دواییدا دەسی کردوە بە خوێندنی پەراوەی: «مختصر» لە بەلاغە و زوان پاراویدا تا سەر بەحسی «موسنەدون ئیلەیهی» خوێندوە.

لە مانگی «ربیع‌الاول» ساڵی ١٣٤٠ ی مانگی مامۆستا مەلائەحمەد لە «بیارە»وە کۆچ ئەکاتە شاری سولەیمانی و مامۆستا مەلاعەبدولکەریم مودەڕیسیش بە فەقێیەتی لەگەڵی ئەچێ و لە خانەقای حەزرەتی مەولانا خالد نەقشبەندی[2] میوان ئەبن و مامۆستا مەلاعەبدولکەریم لای زانای گەورەی کورد شێخ عومەری قەرەداخی بۆ خوێندن ئەمێنێتەوە و مەلائەحمەدیش ئەچێتە گوندی گەڵاڵە لای حاجی محەمەد ئاغای کوڕی هەباس ئاغای میرئاودەڵی، ئەبێتە دەرس‌بێژ و مودەڕیس.

... مامۆستا مەلاکەریم مودەڕیس پەراوەی لقصی‌الامان لە بەلاغەدا و «فەریدە» لە نەحودا و «تەشریح لەگەڵ حاشیەی عامیلیدا» و «رسالة‌الحساب» و «اشکال‌التاسیس» لە هەندەسەدا و «تقریب‌المرام» شەرحی «تهذیب الکلام»

١- حەکیم مەولەوی کورد لە گوندی «سەرشاتەی تاوگۆز لە ساڵی ١٨٠٦ لە دایك بوە و ١٨٨٢ ی زاینی بارگەی بەرەولای خوا تێکناوە.

٢- حەزرەتی مەولانا خالد لە ١٧٧٣ ی ز ـ لە دایك بوە و لە ١٨٢٦ ی زاینی بارگەی بەرەو لای خوا تێکناوە.

لە ئوصولی دنیا و جمع‌الجوامع لە ئوصولی فیقەدا و «اسطرلاب» و «ربع‌المجیب» و «حاشیەی لاریٰ» لە سەر قازی لە حیکمەتدا، لەگەڵ حاشیەکانی «عبدالقادرالمهاجر»دا و «منهج» و دوای ماوەیەك لێکۆڵینەوە و پیاچونەوە، بە عیلمەکانا لای ئەو زانا گەورە ناودارە لە ساڵی ١٣٤٣ی مانگی لە مانگی شەعبان لە کاتی بەهارا ئیجازەی ئیفتا و تەدریسی زانستەکانی ئیسلامی وەرگرتوە و هەر وەکو خۆی لەو کۆڕی ئیجازە وەرگرتنەی‌دا ئەم زانا گەورە ناودارە کوردانە بەشدار بون:

١- شێخ بابا عەلی تەکیەئی

٢- شێخ محەمەد نەجیب قەرەداغی

٣- شێخ جەلال قەرەداخی

٤- شێخ مارف برای مامۆستا عومەر قەرەداخی و هەندێ لە دۆستان و گەورەپیاوانی‌تر و مامۆستا «شێخ عومەر قەرەداخی» خۆی لەو کۆڕەدا ئیجازەنامەکەی خوێندووەتەوە.

مامۆستا مەلاکەریم مودەرس دوای ئیجازە وەرگرتن ئەچێتە گوندی «نەرگسەجار» نیزیکی هەڵەبجە لای شێخ صەدیق کوڕی شێخ مارف خەلیفەی شێخ عەلائەدین ئەبێتە مودەریس و دەرس‌بێژ و فەقێی زۆر لە دەوری دەئاڵێن و تا ئاخری ساڵی ١٣٤٣ی مانگی کە لە دوای جەژنی قوربان شێخ عەلائەدین نامەیەکی بۆ ئەنوسێ و بانگی ئەکاتە «بیارە» و ئەیکاتە مودەریسی ئەوێ و لە محەرەمی ساڵی ١٣٤٧ی مانگی لە بیارە جێگیر ئەبێ و لەوێ گوڵ ئەکات و تا ساڵی ١٣٧١ی مانگی کە لە بیارە ئەبێ بە قسەی خۆی ٤٥ کەس لە فەقێیان لە بن دەسی وی پێدەگەن و ئیجازەی مەلایەتی لا وەرئەگرن و لە ١٣٧١ی مانگی بەم‌لاوە ئەچێتە شاری سلێمانی لە مزگەوتی «حاجی حان» لە گەڕەکی مەڵکەندی ئەبێتە مودەریس و لە هاوینی ساڵی ١٣٧٤ ئەچێتە کەرکوك و لە تەکیەی حاجی جەمیل تاڵەبانی نیشتەجێ ئەبێ و دەرسی فیقە بە «شێخ عەلی و شێخ

عبدولڕەحمان» کوڕانی حاجی شێخ جەمیل ئەڵێتەوە تا زانای ناودار «شێخ محەمەد قزڵجی: «مەلامحەمەد تورجانی‌زادە»[1] وەفاتی کردوە. جا لە دوایێدا مامۆستا مەلا عەبدولکەریم مودەڕیس ئەچێتە جێگاکەی لە فێرانکۆی حەزرەتی پیری دەستگیر عەبدولقادری گەیلانی کورد[2] زانای ناودار مەلاکەریم مودەڕیس: دوای ئیمتیحاندان و قەبوڵ بون ئەبێتە ئیمام لە مزگەوتی ئەحمەدی نێزیکی وەزارەتی بەرگری و داوای دەرس وتنەوەش لە فێرانکۆی شێخ عەبدولقادر گەیلانی ئەکات و دوای ئیمتیحاندان و قەبوڵبون ئەبێتە مودەڕیسی ئەوێش، جا دوای دامەزران فەقێیەکی زۆر لە «جاوە» و «تورکیا» و «مەغریب» و «جەزائیرە»وە و لە عێراقی عەرەب و کوردەوە رویان تێکردوە و خەریکی خوێندنن.

مامۆستا مەلاعەبدولکەریم مودەڕیس ئێستا پای ناوەتە ٩٠ سالییەوە. خوا بیپارێزێ، تا مسوڵمانان زیاتر لە زانست و ڕێنوێنی و فتوای دینی ئەو زانایە کەڵك وەرگرن.

مامۆستا مەلا عەبدولکەریم زیارەتی ماڵە خوا و حەجیشی کردوە و ئەم کتێبانەشی نوسیوە و لە چاپی داون:

١ـ ریسالەی شمشێرکاری بە پارسی لە ڕەتی ئەوانەی وا ئینکاری تەقلید و ئیجتیهاد ئەکەن.

٢ـ ریسالەی ئیمان و بروا و ئیسلام بە کوردی و بە شێعرە.

٣ـ ئەساس السعادة بە کوردی لە ئادابی ئیسلام و ئەرکانی ئیمان.

٤ـ ئاوی حەیات «ژیان» لە مێژوی ڕەسولاندا.

١- شێخ محەمەد قزڵجی لە ساڵی ١٩٦١ی زاینیدا لە بەغا بارگەی بەرەولای خوا تێکناوە و لە غەزالی بەغا نێژراوە.

٢- غەوثی گەیلانی لە ساڵی ٤٧١ لە گەیلانی لای کرماشان لە دایك بوە و لە ساڵی ٥٦١ی مانگیدا لە بەغا بارگەی بەرەولای خوا تێکناوە.

٥- چل چرای ئیسلام - راوەتی چل فەرمودەی پێغەمبەرە بە کوردی.

٦- نور و نەجات - قەسیدەی کوردییە لە ستایشی حەزرەتی رەسول و یارانی ئەو زاتەدا.

٧- مەولودنامە و میعراجنامە - بە کوردی

٨- شەریعەتی ئیسلام لە ئەحکامی فیقهی ئیمامی هومام حەزرەتی ئیمام شافعی «د - خ» - ئەم کتێبە لە چوار بەرگدایە و لە ئێرانیش ٤ جار لە چاپ دراوەتەوە و زۆر کتێبێکی گرینگ و پڕسود و تەژییە، لە قەواعیدی فیقە و شەرعی، وەکو تەرجەمەی «منهاج» نەوەوی وایە.

٩- بەهار و گوڵزار بە بڵاوە و بە هەڵبەستە.

١٠- وتاری ئاینی بۆ رۆژانی هەینی بە کوردی.

١١- بارانی رەحمەت بە کوردی.

١٢- یادی مەردان کە لە ٢ بەرگدایە کە یادی مەولانا خالد و گەورە پیاوانی دینی کوردەواری دەکا.

١٣- دیوانی مەولەوی «عبدالرحیم مەولەوی تاوەگۆزی».

١٤- شەرح و راوەتی دیوانی نالی بە کوردی.

١٥- راوەتی دیوانی مەحوی بە کوردی.

١٦- دیوانی فەقێ قادر هەمەوەندی و راوەت کردنی بە کوردی.

١٧- ئیقبالنامەی حیکمەت بە کوردی.

١٨- سەرف بۆ منالان بە عەرەبی.

١٩- نەحو بۆ منالان.

٢٠- وەزع و بەیان.

٢١- حەجنامە.

٢٢- شەرحی ئەقیدەی مەرزییەی سەیید عبدولرحیم مەولەوی بە کوردی.

٢٣- شەمامەی بێندار.

٢٤- راوەتی دیوانی بێسارانی.

٢٥- پەیڕەوان.

٢٦- بنەماڵەکانی کوردستان.

٢٧- نۆ بەرگ تەفسیری قورئان بە کوردی و چەندین کتێب و ریسالەی تریشی نوسیون و لە چاپی داون.

خوا ئەم جۆرە زاتانە بۆ ئیسلام و نەتەوەی کورد بهێڵێ. ئەم شەرحەحاڵە بە قەڵەمی مامۆستا مەلاکەریم نوسراوە و من کردومەتە کوردی و هەندێ شتم لێ زیاد کردوە و لە رۆژنامەی شەهادەی کوردی لە تاران لە ١٧ گوڵانی ١٣٦٤ی هەتاوی و ٧.مە ١٩٨٥ زایینی و ٢٥٩٧/٢/١٧ك ساڵی ٢ ژومارەی ٧٦ جارێ تریش بە قەڵەمی «شەپۆل» بڵاوکراوەتەوە.

مەلاعەبدولقادر مەولەوی مەهابادی:

ئەم زانا پزیشکە رۆژگارێك لە شاری زانست و هونەرپەروەری مەهاباد خەریکی فێربونی زانست و زانیاری باوی رۆژگاری خۆی بوە و لە پاشان بۆ زیاتر فێربونْ چۆتە شاری سنەی کوردستان و لە فێرگەی مزگەوتی دارولئیحسان، خەریکی فێربونی زانست بوە و لەو رێگایەوە پایە و پلەی زانست و ئاگاداری خۆی بردۆتە سەرێ.

خوالێخۆشبو مەلاعەبدولقادر مەولەوی مەهابادی لە سوێنگەی خودا پێدانەوە بۆی رێکەوت لەو سەردەمەدا لەو مەڵبەندە بێ بەشەدا، دەرسی زانستی پزیشکی و تەبیبی بخوێنێ و ببێتە پزیشکێکی زانا و شارەزا و داستانەکەیشی بەم جۆرەیە:

خەسرەوخانی ناودار و ناکام کە والی و هەمەکارەی سنە و ئەو ناوەناوە بوە و لە دەربـاری ئەو رۆژگـارەدا بەرێـز و خـاوەن پلـەوپـایـە بـوە، تـوشی نەخۆشی‌یەکی سەخت ئەبێ، کاتێ فەتحعەلی‌شای قەجەر بەم نەخۆشی‌یە ئەزانێ میرزا عەبدولوەهاب ئیسفەهانی کە لە پزیشکانی نـاوداری ئەو سەردەمە بوە، بانگی ئەکا و ئەینێرێتە شاری سنە تا خەسرەوخانی ئەردەڵان دەرمان بکا و لەو نەخۆشییە رزگاری بکا، ئەوە بو کە میرزا عەبدولوەهاب لەگەڵ عەبدولقادر مەولەوی ناسیاو ئەبێ، لە چەن کۆڕ و کۆبونەوەیەکدا، تێ‌ئەگا کە مەولەوی زۆر وریا و ژیر و زانا و شیاوە و تکای لێ ئەکا و لەگەڵ خۆی ئەیباتە ئیسفەهان و دنەی ئەدا خەریك خوێندنی زانستی پزیشکی بێ، و لە گەرەکی جوبارە

پای‌منار- ی سارەبانان مال دەگرێ و ئیسفەهانی زۆریان خۆش‌ویستوە، خوالێخۆشبو مەولەوی مەهابادی، بۆ ماوەی دوانزە سالی رەبەق لە ژێر چاوەدێری ئەو پزیشکە بەناوبانگە خەریکی خوێندن و فێربونی زانستی پزیشکی ئەبێ و حەکیم عەبدولوەهاب زۆری پێ خوشبووە مەولەوی بە ناوی دەستیار لای ئەو لە ئیسفەهان بمێنێتەوە، بەلام دوای تەواو کردن لە سەر داواکردنی عەزیزخان سەرداری گشتی کە لەو دەمەدا حاکم و فەرمانڕەوای مەهاباد بوە عەبدولقادر مەولەوی ئەکرێتە سەرۆکی کاروباری «بێهداشت»ی ئەو سەردەمەی مەهاباد و لێرەوە، توانیویەتی خزمەتێکی چاك و بە کەلك بە خەلکی مەهاباد بکا. ئەم مەولەوی‌یە لە زانستی پزیشکی‌دا نوسراوەی هەیە و لە سالی ١٢٠٦ کۆچی مانگی لە دایك بوە و لە سالی ١٢٩٧ی مانگی بارگەی بەرەولای خوا تێکناوە. حەکیم مەولەوی لە «وان» و «قارس» بە سودی عوسمانی بە دژی رووسی تەزاری غەزای کردوە و لە لایان دەولەتەوە بە ناوی «حافظ الصحه» لە مەهاباد و ئەو ناوچە خزمەتی کردوە و لە خالیسەی حوکومەت لە مەهاباد و سەقز و بانە زەوی کشت‌وکال بە خۆی و مندالەکانی دراوە.

کوڕەکانی لەلایان ئەمیرانی سەقز و بانە، بۆ تەبابەت کردن بانگ کراون. لە شاری مەهاباد چەن شوێنەواری ئەو دلسۆزە بە یادگار ماوە: ١- مزگەوتی مەولەوی ٢- دانانی مزگەوتێ لای شێروخورشید کە لە سالەکانی ١٣٣٥ و ١٣٣٦ی هەتاوی «حاجی صالح شاطری» رەحمەتی بازسازی کردەوە و ئوستاد مەلاسەعید ئیبراهیمی محەمەدی کردە مودەریس و ئیمامی ئەو مزگەوتە ٣- بۆ گشت مزگەوتەکانی شاری مەهاباد بە خەتی جوانی خۆی یەکی یەك

قورِئانی کاملی بو ناردون.[1]

جەنابی دوکتور عەلی مەولەوی

عبدالعزیز«مەولەوی»

١- سەرچاوە: شەهادەی کوردی ژمارەی ٢٨٤ سالّی ٢ لاپەڕەی ٢ سالّی ١٣٦٨ی هەتاوی و ١٠ی ئوکتوبری ١٩٨٩ی زاینی کە بە قەلّەمی شەپۆل ئەم شەرحە حالّە لە چاپ دراوە. و سوخەن سەرایانی ئازەربایجان، لاپەڕەی ٢٩٨ چاپی بێ تاریخ. هەروا: روژنامەی شەهادەی کوردی بە قەلّەمی شەپۆل، سالّی ٤، ژمارەی ١٥١، چاپی ١١ ئازەری ١٣٦٥.

مەلاعەبدوڵلا مەولەوی

۱۲۹۵-۱۳۳٤

زانای ناودار مەلاعەبدوڵلا کوڕی مەلاقادر مەولەوی مەهابادی‌یە و لە ساڵی ۱۲٥۹ی کۆچی مانگی لە شاری مەهاباد لە دایك بوە و لە فێرگەی باوی خۆیدا لای مەلاعەبدولقادر مەولەوی زانستی پزیشکی فێربوە و بە فەرمانی دەوڵەت و بە هۆی خوالێخۆشبو ئەمیر نیزامی گەڕوسی[1] مەلاعەبدوڵلا کراوەتە سەرۆکی یانەی کاروباری «بێهداشت»ی شاری مەهاباد و ئەو ناوە ناوە و بۆ ماوەی ۳۷ ساڵی رەبەق سەرۆکی یانەی بێهداری و کاروباری بێهداشت بوە، ئەمە خۆی تابشت و پشت ئەستوری و دڵسۆزی ئەو زانایە نیشان ئەدا.

مەلاعەبدوڵلا مەولەوی خەت‌خۆش بوە و لە ئینشای فارسی و عەرەبیدا دەسێ باڵای هەبو و لە نوسەخ و تەعلیقدا زۆر شارەزا بوە و نۆ «۹» جزمی لە قورئانی کەریم بە شێوە خەتی عەرەبی جوان و شیوا بە دەس و خەتی جوانی خۆی نوسیوەتەوە و بە یادگار ماوەتەوە.

لە پزیشکی کۆن و زانستی هەیئەت و ئەستێرەناسیدا چەن کتێبی داناوە.

مەلاعەبدوڵلا مەولەوی لە شێعر و شاعیریشدا شارەزا بوە و تەبعێ مەوزونی هەبوە و پەندنامەیەکی بە شێعر داناوە و بە شێوەی دیوانێك ئامادەی کردوە، بەڵام بە داخەوە هێمان وێنەیەك لەو شێعرانە بەدەس ئێمە نەگەیشتوە. ئەم زانا پایە بەرزە لە ۷٥ ساڵیدا لە ساڵی ۱۳۳٤ی کۆچی بارگەی بەرەولای خوا تێکناوە و لە شاری مەهاباد نێژراوە.[2] مهاباد، ساوجبلاغ مکری: نظریه آقای

۱- ئەمیر نیزام گەڕوسی «کوردی کەبودوەند» کە لە ۱۲۳٦ مانگی لە دایك بوە و لە ۱۳۱۷ کۆچی مردوە.

۲- بوزورگان و سوخەن‌سەرایانی ئازەربایجانی خۆرئاوایی پەڕەی ۳۰۱ چاپی رۆژنامەی شەهادەی کوردی بە قەڵەمی شەپۆل ساڵی ؛ ژمارەی ۱٥۱ چاپی ۱۱ ئازەری ۱۳٦٥ هەتاوی.

عبدالعزیز «مولوی»[1]

مطیعی آن ادیب پاك گوهر
مطیعی آن سخندان سخنور

تحمل کرده بس رنج و تعب را
نموده نشر کانون ادب را

بگیتی، شاعران را زنده کرده
بدوران، نامشان پاینده کرده

به نشر معرفت، هنگامه کرده
دوباره نشر بیچون نامه کرده

همان منظومهٔ پر دُرّ و گوهر
که شد بیرون ز بحر طبع اخگر

✿✿✿

تو را ای بهمنی! چون و چرا چیست؟
رجزخوانی به پیش خلق روا نیست؟

کسی کاو خالق این خاك و آب است؛
تمام قول او عین صواب است

تو گر اسرار خلقت را ندانی
عجب نبود، که فردی ناتوانی!

تو را گر علم و گر عرفان نباشد؛
به افعال خدا نقصان نباشد

رها کن اینهمه چون و چرا را
ببین در خلق، اسرار خدا را

۱- له رەدی بیروڕای بەهمەنیدا